נעם גבירץ ואורי פישלר

יסוד דין טומאת קבר

א. מבוא - הקבר בתורה שבכתב ובחז"ל

ב. יחסי קבר וגולל

ג. קבר ללא מת

ד. טומאת מגע בקבר

ה. טומאת אהל בקבר

ו. טומאת האהל היוצא מהקבר

ז. ארונות וכלים

ח. דין טומאה לכהן ונזיר

ט. קבר הגוי

י. סיכום

א. מבוא - הקבר בתורה שבכתב ובחז"ל

טומאת הקבר נזכרה בתורה במפורש בפרשיית פרה (במדבר יט, טז) יחד עם שאר רשימת המטמאים: "וְכֹל אֲשֶׁר יִגַּע עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה בַּחֲלַל חֶרֶב אוֹ בְּמֵת אוֹ בְעֶצֶם אָדָם אוֹ בְקָבֶר יִטְמָא שִׁבְעַת יָמִים". מפשטות הפסוקים עולה כי הקבר מקביל לעצם האדם או למת, ונחשב לאחד מאבות טומאת המת. אמנם המעיין במשנת אהלות, ברשימת המטמאים במת (ב, א-ד), ימצא כי מקומה של טומאת הקבר נפקד.[1] אם כן, עלינו לברר להיכן נעלמה טומאת הקבר, ומדוע הושמטה מרשימת אבות טומאת המת.

כדי לתרץ שאלה זו יש לפנות למדרשי ההלכה בפרשה, הקושרים את טומאת הקבר אל אהל המת. כך לדוגמה בספרי (קכו):

> כל הבא אל האהל - דרך פתחו הוא מטמא ואין מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח. מיכן אתה דן לקבר: מה אהל שהוא מקבל טומאה אין מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח קבר שאין מקבל טומאה אינו דין שלא יטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח. או חילוף: מה קבר שאינו מקבל טומאה [הרי הוא מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח אהל שהוא מקבל טומאה] אינו דין שיטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח? ת"ל כל הבא אל האהל דרך פתחו הוא מטמא ואין מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח. דנתי וחילפתי בטל או חילוף זכיתי לדון כבתחילה מה אהל שהוא מקבל טומאה אין מטמא מכל צדדיו כשהוא פתוח קבר שאין מקבל טומאה דין הוא שלא יטמא מכל צדדיו.

1 את מקומה של טומאת הקבר תופסים במשנה ד' הגולל והדופק. אמנם במדרשי ההלכה (ספרי זוטא יט, טז ד"ה "פני השדה"; ספרי במדבר קכז ד"ה "וכל אשר יגע") אנו למדים טומאה להם מתחילת הפסוק, ועל כן אין זו פרשנות הקבר המקראי.

הספרי מבקש להשוות בין טומאת קבר לבין טומאת אהל, ומסיק שכשם שהאהל הפתוח מטמא רק דרך פתחו, כך גם הקבר כאשר נפתח לא יטמא מכל צדדיו אלא דרך פתחו. וכן לכיוון השני, אהל המת ע"פ מסקנת הספרי לא מטמא מכל צדדיו כאשר הוא פתוח, ונשמע מדבריו שכאשר הוא סגור יטמא גם הוא מכל צדדיו. מהלך זה של הספרי בעצם מבטל את ההבדל בין קבר לאהל - כאשר הוא סגור הוא מטמא מכל צדדיו, וכאשר הוא פתוח, הוא יטמא דרך פתחו.[2] פרופ' ורד נעם[3] מעירה שמוטיבציית הפרשנות של חז"ל כאן היא האחדה של כללי תנועת הטומאה: אין חלוקה עקרונית בין 'קבר' ל'אהל', טומאה יכולה "לזרום" רק דרך פתח, אך כאשר אין פתח היא "נאלצת" לפרוץ וממילא מטמאת מכל סביביו. אם נקבל את מהלכה של נעם, עולה שטומאת הקבר בעצם מבוססת על טומאת אהל. אם כן, אין הקבר אב מאבות הטומאה כפי שבארנו לעיל, אלא פרט בדיני טומאת אהל.[4] אם כך היא דעתם של התנאים, מובן מדוע גם במשנת אהלות לא שנו את הקבר בין אבות הטומאה. הקבר לדעתם אינו אב טומאה, אלא דרך העברת טומאה: כאשר מת נמצא בקבר הוא מטמא מכל סביביו, אך אין הקבר עצמו מטמא.[5] [6]

2 במאמר זה לא נוכל לעסוק בהרחבה בתפיסת הקבר בספרות התנאית ודברינו כאן הם אך הערה בסוגיה סבוכה זו. יש לשים לב שבדרשת הספרי בכל זאת נראה שישנן שתי קטגוריות, על אף ההאחדה ביניהן, זאת בניגוד להבנתה של פרופסור ורד נעם (לקמן), אשר גישתה אומצה גם בפרשנותו של פרופסור כהנא בפירושו לספרי כאן (עמ' 1064).

3 "האמנם לא המת מטמא? לדיוקנה של טומאת המת בספרות התנאים", תרביץ עח; עמודים 166 - 169.

4 לטענתה של פרופסור נעם כאן משתקפת מגמה חזלי"ת כללית לעצב מערכת מטאפיזית על בסיסה נוהגת הטומאה - בעוד התורה מעצבת טומאה מבוססת חוק וסדרת הגדרות משפטיות, בהסתכלותם של חז"ל כאן מתבטא ציור כמעט פיזיקלי של תנועת הטומאה במרחב. חקירה זו נחקרת בכלל לגבי עולם הטומאה והטהרה בספרות המחקר תחת השם נומנליזם לעומת ריאליזם (לסקירה כללית של ספרות המחקר בנושא, ראה יאיר פורסטנברג, טהרה וקהילה, עמ' 144 - 155). החקירה אותה אנו מציעים במאמר זה, מנוסחת באופן מקומי יותר באופן המותאם לטומאת קבר בלבד, אמנם ייתכן שיש בדברינו גם כדי לסייע לשאלה גדולה זו (כמובן עיסוקנו בספרות הראשונים, ולא ביחס בין חז"ל לשאר כיתות בית שני).

5 ובאמת על אף שדין הקבר לא נזכר ברשימת המטמאים, מסכת אהלות מסתמכת בכמה מקומות על דין הקבר, ומגדירה אותו כמעט כבדרך אגב בפרק ז'.

6 תירוץ מעין זה מופיע גם אצל הרב דרור פיקסלר במאמרו 'על הגולל ועל האהל' מעליות יד עמ' 95. אלא שהרב פיקסלר מסתפק בטענה שטומאת הקבר הרי היא מעין טומאת מת, ולא מברר את הגדרת הטומאה הנ"ל. ייתכן שכוונתו של הרב פיקסלר היא לצד השני בחקירתו של הרב דניאל וולף (ראה הערת שוליים הבאה) אשר גם על בסיסה ניתן לתרץ את הקושי שהעלנו.

לפי הבנה זו, חז"ל יצרו מערכת טומאות מאוחדת שצועדת מעבר לפשט הכתוב בפרשיית טומאת הקבר, והתייחסו לטומאת קבר לא כאב טומאה בפני עצמה אלא כפועל יוצא של התפשטות טומאת המת. פרשנות זו בדברי חז"ל, על אף שהיא מסתברת, אינה מוכרחת בדבריהם. לפיכך יש לנו לבחון מהי העמדה שנקטו רבותינו הראשונים בשאלה זו, וכמה דעתם (והבנתם את דברי חז"ל) שמה דגש על פשט הכתוב, וממילא על הבנת טומאת הקבר כאב טומאה עצמאי, או ממשיכה את חידושם של חז"ל לעצב את טומאת הקבר כדרך שבה המת מטמא.

במאמר זה ננסה לבחון חקירה מעין זו שהציעה פרופ' ורד נעם, ונבדוק האם טומאת הקבר היא טומאת עצמית, הנובעת מכוחו של הקבר עצמו, או שמא היא קביעה לגבי יכולת טומאת המת להמשיך ולטמא על אף שישנו קבר החוצץ בפני הטומאה.[7] ננסה להראות שבנקודה זו ניתן למצוא מחלוקת עקבית בין חלק מבעלי התוספות לבין הרמב"ם. לדעתנו, חלק מבעלי התוספות סוברים שהקבר מטמא אך ורק כטומאת מת, ואכן עצם ההתנסחות שלהם בתארם את טומאת הקבר מרמזת לכיוון של התפשטות הטומאה (תוספות בבא בתרא ק, ב ד"ה ורומן): "הוי כאילו כל ארכו ורחבו מלא טומאה ובוקעת ועולה אפי' שלא כנגד הטומאה".[8] [9] לעומת לשון זו של בעלי התוספות, המתארת את טומאת המת הבוקעת מתוך הקבר אל חלל העולם, הרמב"ם מאפיין את הקבר בצורה אחרת. בהקדמתו לסדר טהרות, הרמב"ם מונה את אבות הטומאה, וכך לשונו: "וטומאת מת יש בה תשעה אבות, והם שהמת עצמו אב הטומאה... וכן הקבר הוא אב הטומאה". לדעת הרמב"ם אין כאן טומאת מת הבוקעת דרך הקבר, אלא טומאת אב

7 השווה חידושי ר' חיים הלוי (טומאת מת ז, ד), שגם הוא מציע מעין כיוונים אלו, אלא שיש להתלבט בכוונתו בדברים "דהאב הטומאה של קבר הוא כמו שהוא עם המת ביחד". האם באמת מדובר על טומאת מת עצמו? נראה שגם כאן הגר"ח מבין שישנו משהו משולב. אפשרות שילוב זו תידון בקצרה מאוד בהמשך המאמר, אך אנו מציגים את הכיוונים העקרוניים, ולא נבחן במאמר זה את אפשרויות הביניים שעלו בראשונים. חקירה זו שונה מחקירתו של הרב דניאל וולף (מנחה טהורה, טומאת מת וקבר עמ' 73-77) החוקר האם הקבר מטמא כהרחבה של המת או כטומאה עצמית. להבנתו של הרב דניאל וולף בין כך ובין כך הקבר הוא חידוש כללי, אלא שיש לדון האם הוא דרך טומאה נוספת (כלומר המת מטמא במגע, משא, אהל וקבר) או אב טומאה (כלומר שייך לרשימה של כזית מן המת ורביעית דם). לדרכנו ישנה אפשרות קיצונית עוד יותר, לפיה אין הקבר דרך העברת טומאה חדשה, ולא אב חדש, אלא דין מדיני טומאת האהל.

8 השווה עוד לשון הריטב"א סוכה (ד, א ד"ה פסקא): "דכיון שיש בחללו טפח נתפשטת כולו ובוקעת ועולה כנגד כולו".

9 יש בין בעלי התוספות גם גישות ביניים, ואף גישות קיצוניות לכיוון הרמב"ם. במאמר ננסה להצביע על אזורים שונים ותפיסות שונות, אך בשל אופן כתיבת התוספות, נתקשה לקבוע מה בדיוק סבר כל בעל תוספות וכיצד נתפתחה התפיסה באשכנז וצרפת בתקופה זו.

הטומאה קבר. נבחן כמה מדיני טומאת הקבר, וננסה לראות את השלכות מחלוקתם זו בסוגיות השונות.

ב. יחסי קבר וגולל

עמדנו כבר על כך שבמשנה נפקד מקומו של הקבר, אך במקומו אנו מוצאים טומאה חדשה, גולל ודופק. נחלקו הראשונים בהגדרת גולל, אך אנו נתמקד בעיקר במבדיל בין הגולל לקבר. התוספות דנו בשאלה זו במסכת סוכה (כג, א ד"ה ולא גולל) ותירצו שמשמעות הגולל היא לטמא את החלל שמעל מחיצות הקבר. טומאת הקבר אליבא דתוספות היא רק כנגד חלל הקבר, ולכן ההרחבה לחלל מעל מחיצות הקבר נובעת מטומאת גולל. אמנם, לגבי טומאת מגע דגולל, התוספות בסוכה מתקשים בהבדל בינה לבין טומאת הקבר, ומבארים שיתכן שיגע בגולל מהצד, שלא כנגד חלל הקבר.

נראה בפשטות שלדעת התוספות טומאת הקבר מבוססת על אהילה על חלל הקבר (כלומר טומאת אהל), בעוד שבטומאת הגולל עיקר החידוש הוא שהגולל עצמו מטמא במגע. אלא שהגולל מטמא גם באהל, ולכן נתקשו התוספות מה הנפ"מ של טומאה זו, ותירצו שלטומאת הגולל השלכה על החלל מעל דפנות הקבר. לדעת התוספות מצד דיני טומאת מת, אזור זה אינו מטמא באהל, ורק בעקבות הגולל אזור זה נטמא. טענה זו לכאורה תמוהה, שהרי אם הגולל מונח על הקבר, והקבר מטמא באהל כגולל, מדוע נדרש הגולל כדי לטמא את האזור מעל דפנות הקבר?

נראה שהתוספות הבינו שבעוד שהגולל הוא טומאה עצמית ולכן מטמא גם שלא כנגד חלל הקבר; הקבר עצמו אינו אלא דין של טומאת אהל רגילה, ולכן מטמא רק כנגד החלל - בדיוק כמו אהל.[10] [11]

10 אמנם לגבי טומאת עליות הסמוכות על נפש, נראה לקמן שהחזו"א הסביר בדעת הר"ש (מבעלי התוספות) שטומאת הקבר מתפשטת גם בדפנות הקבר. כלומר, גם בדפנות הקבר מתפשטת טומאת המת, וממילא היא אומרה לבקוע ולעלות עד לרקיע. דברים אלו הם כנגד תירוצם של התוספות, שההבדל בין גולל לקבר נעוץ בחלקו של הגולל המונח שלא כנגד חלל הקבר אלא כנגד דפנותיו, ואילו טומאת הקבר אינה מתפשטת בדפנות. ויש לעיין כיצד הוא מתמודד עם קושי זה.

11 לכאורה לאור ההבנה שלדעת התוספות גולל הוא טומאה עצמאית, יצא שגם לדעת התוספות ישנה טומאת קבר שאינה נובעת מהמת, אלא שהתוספות מכנים אותה בשם 'גולל'. אמנם להבדל בין קבר לגולל ישנה השלכה חשובה. כפי שנראה לקמן, כל מבנה סגור שיש בו חלל טע"ט מוגדר ע"י רוב הראשונים (ובתוכם בעלי התוספות) כקבר. לעומת זאת, גולל יחשב גולל רק כאשר ישנה כוונה אמיתית לקבור מת באותו מבנה. כלומר לדעת התוספות קבר 'אמיתי' אכן יטמא באופן עצמי מדין גולל, אך מבנה סגור שיש בתוכו מת, יטמא מדין קבר - ובעצם מחמת המת הנמצא בתוכו.

הנחתם הפשוטה של התוספות היא שטומאת הגולל וטומאת הקבר, מתקיימים באותו מבנה. אמנם על הנחה זו ערער הרמב"ם. המעיין בפירושו למשנה (אהלות ב, ד) ילמד באופן פשוט כי הגולל והקבר חד הם, וכך לשונו:

> זה שהגולל והדופק מטמאין במגע הרי הוא מפורש בתורה כל הנוגע בחלל חרב וכו' או בקבר, עשה דין הקבר כדין המת, כמו שהמת עצמו מטמא במגע ובאהל כך הקבר בכללותו מכסהו ודפנותיו מטמא במגע ובאהל.

אמנם בהלכותיו, עולה מדברי הרמב"ם שהגולל אינו הקבר ממש, אלא מבנה אחר, וטומאתו מדברי קבלה (טומאת מת ב, טו):

> הקבר כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה, שנאמר או במת או בעצם אדם או בקבר, ואחד הנוגע בגגו של קבר או הנוגע בכותליו, והוא שיהיה בנוי וסתום ואח"כ יהיה כולו מטמא במגע ובאהל. אבל המעמיד כלים או אבנים וכיוצא בהן בצדי המת וכסה עליו מלמעלה בכלים או באבנים וכיוצא בהן זה הכסוי המוטל מלמעלה נקרא גולל, ואלו הצדדין המעמידין את הגולל שהוא נשען עליהן נקראין דופק, ושניהם הגולל או הדופק מטמאין במגע ובאהל כקבר וטומאתן מדברי סופרים ואינן מטמאין במשא.

נראה מההלכות שהרמב"ם מחלק בין אהל בנוי לבין אהל ארעי. יצירת קבר דורשת מבנה, כאשר אין מבנה, לא ניתן להגדיר את האובייקט כ'קבר' אלא שמדברי סופרים לדעת הרמב"ם תהיה כאן טומאה, וטומאה זו היא הנקראת טומאת "גולל".[12]

ישנם שני כיוונים שניתן ללכת בהם. האפשרות הפשוטה היא לטעון שהרמב"ם חזר בו. וכך אכן נקט הרב קורח בהערותיו (על אתר). אמנם, אפשר גם להציע שהרמב"ם בהלכות רצה לבאר שדברים שאינם הקבר ממש טומאתם מדברי קבלה ולא מהתורה עצמה (נפק"מ לנזיר וביאת מקדש, שאינם מעניינו של פירוש המשנה[13]), אך ברמה העקרונית גם טומאת הגולל מתפקדת כטומאת קבר. ובאמת, ניתן לראות שהרמב"ם שמר בהלכות (טומאת מת ב, טו) על הניסוח שאותו הוא מציג בפירוש המשנה: "הגולל או הדופק מטמאין במגע ובאהל **כקבר**". הגולל והדופק הם הרחבה של טומאת הקבר, אלא שהרחבה זו היא 'מדברי סופרים', פירושם של חז"ל לתורה, ולא הנאמר בה במפורש.[14]

12 הדרישה למבנה ברמב"ם מעניקה מעט אופי לטומאתו העצמית של קבר, כמקום משכנו של המת. נקודה זו תשמש אותנו להבנת הרמב"ם בדין קבר הגוי, כפי שיתבאר לקמן.

13 על טענה זו קשה מפיהמ"ש בנזיר (ז, ג), שם עוסקת המשנה בטומאת נזיר, וגם שם הרמב"ם מגדיר את הגולל והדופק כחלקי הקבר.

14 אנו נוקטים כאן כתפיסה שאף דברי סופרים משמעם גם דין המוצא מן התורה, לכל הפחות

[15] יש לציין שגם אם נאמר שהרמב"ם חזר בו, סביר להניח שאת הרמב"ם במשנה תורה יש להבין, לא כחזרה מוחלטת, אלא כריבוד של הקבר לשתי רמות, וכפי שהוצע בהסבר השני.[16] כלומר לא שינוי עקרוני בשיטתו שהקבר והגולל חד הם, אלא הבנה שהרחבה זו אינה מדברי תורה אלא 'מדברי סופרים'.

תירוץ שלישי להבחנה בין גולל ודופק מוצע בדברי הרשב"א (שו"ת הרשב"א א, תעו), המבאר כי בשונה מקבר, טומאת הגולל והדופק נכונה גם לאחר שהגולל נפרד מהקבר. נראה להבין כי לדעתו טומאת הקבר היא טומאת הנובעת מהמת - המת עצמו מטמא בעודו בקבר. טומאת הגולל, לעומת זאת, היא טומאה עצמאית. ייתכן שהדבר נובע מהיותו של גולל מצבה למת - לא סתם בית בו המת מונח, אלא דבר המאזכר את המת כפי שהיה בחייו, נפשו של מת נמצאת בגולל המונח על קברו.

אם כן, יש מחלוקת ברורה באשר ליכולת הקבר לטמא: בעוד שלדעת התוספות והרשב"א טומאת הגולל עצמאית אך טומאת הקבר תלויה במת, לדעת הרמב"ם טומאת הקבר היא היא הטומאה העצמאית, ואילו טומאת הגולל היא טומאה מדברי סופרים המרחיבה את טומאתו העצמית של הקבר.

ג. קבר ללא מת

מהותה של טומאת קבר ניתנת לבחינה בשאלה האם הוא מטמא לאחר שהמת יצא מהקבר, או לחילופין לפני שנכנס לתוכו מת. אם נבין שקבר הוא ממשיך של המת, ללא מת לא תיתכן טומאת קבר. אמנם, אם קבר הוא דבר המטמא מחמת עצמו, ייתכן שאף קבר ללא מת יטמא.

שאלה זו עלתה כבר על שולחנם של התנאים. בספרי זוטא (יט, יד) אנחנו למדים כך:[17]

בהלכות טומאת מת. נקודה זו תתברר יותר בעוסקנו בטומאת נזיר בקבר. הבנה זו בדברי הרמב"ם מתאימה בחלקה לדבריו של הערוך לנר (סוכה כג ד"ה בד"ה ולא גולל), וראה עוד שיעורי ר' משולם דוד הלוי (זבחים קח, א) אשר נקט גם הוא כי טומאת גולל ודופק לדעת הרמב"ם בעלת תוקף דאורייתא אלא שאינה מפורשת בתורה.

15 יש לציין שקשה על דברי הרמב"ם מהגמרא בחולין (עב, א) ומהספרי זוטא המציעים מדרש אחר לדין הגולל והדופק, וראה תויו"ט שם שנתקשה בזה.

16 סיבה אפשרית לחזרה זו של הרמב"ם נציע לקמת בפרק דין טומאה לכהן ונזיר, ולאור סיבה זו תתחזק ההבנה שאין כאן שינוי עקרוני של תפיסת טומאת גולל.

17 ההעתקה ע"פ כת"י לנינגרד כפי שפורסם ע"י רי"נ אפשטיין (תרביץ א), וראה חילופי נוסחאות שם. חילופי נוסחאות משמעותיים הובאו בהערות שוליים. סימני ההתקנה שלנו (נ.ג.וא.פ.) ועל פיהן יבואר בפנים המאמר.

ור׳ יוסי אומר לפי שנאמר הנוגע בקבר יכול אף בקבר חדש אמר שוב בקבר אף בקבר חדש.[18] אמר ליה ר׳ עקיבא אפשר[19] לומר בקבר חדש אלא בקבר שהמת בתוכו (ונתפנה)[20] שנ׳ והזה על האהל וע׳[ל] כ׳[ל] הכ׳[לים] וע׳[ל] הנ׳[פשות] א׳[שר] ה׳[יו] ש׳[ם] מה האהל בזמן שהמת בתוכו ולא בזמן ש(נטמא)[נתפנה] אף הקבר בזמן שהמת בתוכו לא בזמן שנתפנה.

מחלוקתם של ר״ע ור׳ יוסי, נסובה בדיוק על הדיון בו פתחנו. לדעתו של ר׳ יוסי, אף קבר חדש, כלומר קבר שמעולם לא היה בו מת, מטמא.[21] ר״ע לעומתו מקיש את הקבר לאהל, וסובר שכשם שהאהל מטמא רק בעוד המת בתוכו, כך גם הקבר מטמא רק כאשר המת בתוכו. כלומר, בעוד ר׳ יוסי רואה את הקבר כאב טומאה עצמאי, ר״ע מבין שטומאת הקבר, אינה שונה באופן מהותי מטומאת האהל - ולפיכך נדרש שיהיה המת בקבר.[22]

הראשונים נקטו כולם שנדרש מת בקבר,[23] אמנם נראה שניתן להבין זאת בהסברים

18 בילקוט חסר ׳אף בקבר חדש׳ ולגרסתו קשה להבין במה נחלקו ר׳ יוסי ור״ע. וראה עוד הגהתו של אפשטיין (שם עמוד 68) ״לא בקבר חדש״, וראה הערה 21.

19 בילקוט ובמהדורת הורוביץ ״אי אפשר״ וקרובים דברי אלו להיות כדברי אלו.

20 בילקוט תיבת ונתפנה ליתא.

21 כך לפי נוסח כת״י. לגרסת הילקוט לעומת זאת ר׳ יוסי ממעט מהחזרה ׳בקבר׳, את הקבר החדש. לגרסה זו נראה שמחלוקתם של ר׳ יוסי ור״ע נסובה רק על קבר שנתפנה. כלומר גם ר׳ יוסי מודה שקבר חדש אינו מטמא, אך לדעתו לאחר שחל שם קבר בעקבות הכנסת המת, שוב לא יפקע שם זה. גם הבנה זו הולמת את התפיסה שמרכזה של טומאת קבר עצמאי, אלא שלגישה זו, כדי להגיע לכדי גדר קבר, נדרש מאמץ רב יותר. דא עקא, גרסה זו, נראה שנוצרה מפרשנות שגויה של המינוח ׳יכול׳, שבתחילת הדרשה. ברוב מדרשי ההלכה, וכן בש״ס, יכול בפתיחת המשפט מלמד על ה״א שעתידה להישלל בהמשכו, ולכן סבר המגיה שלא ייתכן להבין שר׳ יוסי מרבה קבר חדש כפי שמוצע בה״א. אמנם כבר עמד ר״ש ליברמן (ספרי זוטא עמ׳ 75) על כך שבספרי זוטא יכול משמש גם כפתיחה ללימוד חיובי. לטובת ההכרעה כנוסח כת״י, יש להעיר שכפילות מילה יותר הגיוני שתרבה משתמעט, ובעיקר שמחלוקתם של ר״ע ור׳ יוסי, נעשית פשוטה יותר להבנה ע״פ גרסת כת״י.

22 אמנם אם מאמצים את גרסת ׳ונתפנה׳ (המובאת בסוגרים עגולים בפנים המאמר), יוצא שאף ר״ע אינו דורש שהמת יהיה בקבר. ע״פ גרסה זו יש להבין שהדרשה אותה מציע ר״ע, משמשת כהסבר לה״א. היה מקום לסבור שהוקש קבר לאהל ולכן נדרש שהמת יהיה בתוכו, לפיכך חזר הכתוב על המילה בקבר - לרבות קבר שנתפנה. אמנם הסבר זה דחוק, ונראה שיש להעדיף את גרסת הילקוט בנקודה זו.

23 אמנם לגבי טומאת גולל ישנה מחלוקת בין הראשונים (ראה רש״י עירובין טו, א ד״ה ומטמא ותוספות רי״ד שם), אך לגבי טומאת הקבר לא מצינו מי שיכתוב במפורש שהקבר מטמא גם בלא

שונים. ניתן להבין שזאת משום שהקבר מטמא רק מכח המת שבתוכו, אך ניתן להבין גם שזוהי הגדרת קבר - מקום שאין בו מת אינו קבר.[24]

נראה שניתן להביא ראיה ברורה שלשיטת התוספות הסיבה שהמת נדרש להיות בקבר היא כדי שטומאתו "תלכד" בקבר. במהלך דיונם של תוספות (סוכה כג, א ד"ה ולא גולל) באיזה מקרה הטומאה היא משום גולל ולא משום קבר (ראו בפרק הקודם), הם מציעים שגולל יטמא כאשר אין המת בקבר, ודוחים: "דאי ליתיה אם כן לא מטמא משום גולל **דאפי' כי איתיה ויש מקום לטומאה לצאת לא מטמא**". התוספות למדו מהדרישה שהקבר יהיה סגור כדי לטמא, שנדרש גם שהמת יהיה בקבר. אמנם לכאורה היה ניתן לומר שנדרש קבר סגור להגדרה כקבר, אבל לא שהמת יהיה בו. לתוספות פשוט שהבנה זו אינה נכונה משום ששני הדינים נובעים מיסוד זהה - הצורך בטומאה כלואה בקבר. אם מניחים שהמטרה היא לכידת טומאת המת עצמו בקבר, הק"ו של התוספות מובן מאוד. אם נדרשת מניעה של פתח קטן ממנו הטומאה 'בורחת' ק"ו שנדרש שהגורם היוצר את הטומאה (כלומר המת) יהיה בקבר.[25]

ישנם ראשונים שדרשו תנאים נוספים לטומאת קבר. הר"י מלוניל (שטמ"ק ב"ב יב, א) מוסיף על הדרישה שהמת יהיה בקבר, גם שהאדם יתכוון להותיר אותו שם. נראה שהגדרת ר"י מלוניל לקבר היא מקום שבו קוברים מת למנוחת עולמים. כך אנחנו למדים גם מדברי הראבי"ה (תתקפ"ה), שמבאר את הדרישה לסתימה של הקבר גם כן על דרך זו, שכן מקבר לא סתום סביר שיוציאו את המת, ולכן הוא לא מתפקד כמקום קבורה עולמי. אמנם ראבי"ה, בשונה מר"י מלוניל, מחפש מדד אובייקטיבי, אך אצל שניהם הרעיון זהה.

מת. לאמירה מפורשת שהקבר מפסיק להיות קבר בהוצאת המת ראה רמב"ם טומאת מת ב, טו; תוספות סוכה כג, א ד"ה ולא גולל; תוספות רי"ד עירובין טו.

24 לקמן (פרק "ארונות וכלים") נבאר שלדעת הרמב"ם הקבר מטמא מחמת היותו מקום המת. כדי שהקבר יהיה מקומו המת חייב להיות שם, ולכן מובן מדוע לשיטת הרמב"ם קבר ללא מת אינו מטמא.

25 יש לעמוד על כך שהתוספות לא מבקשים להוכיח רק שקבר שאין בו מת טהור, אלא להרחיב הוכחה זו גם לגבי גולל. אמנם כפי שראינו לעיל גם התוספות מודים שהגולל טומאתו עצמית, ואם כן הסברנו שמטרת מניע החור היא 'כליאת הטומאה' אינה הולמת את טומאת הגולל. כדי לאמץ את הסברנו יש להניח שלדעת התוספות טומאת הגולל נובעת מכך שישנו קבר, וממילא יש לעמוד בהגדרות אהל סתום גם כדי להחיל את טומאת הגולל. נראה שהגיון זה לומדים התוספות מכך שגם בגולל נדרש שלא יהיה פתח לטומאה לצאת. ברור לתוספות שדרישה זו נובעת מהעברת הדין מטומאת קבר, ולכן הם מסיקים שגם שאר הדינים העוסקי בנקודה זו מחייבים גם בגולל.

ד. טומאת מגע בקבר

לאחר שחקרנו בהגדרת הקבר, יש לבחון כיצד הקבר מטמא. המת מטמא בשלש טומאות, אהל מגע ומשא. האמנם מטמא הקבר בכל אלו? נבחן את טומאת המגע והאהל.[26]

המשנה באהלות (ז, א) מלמדת שדין נפש אטומה (=מצבה) שיש בתוכה מת, נחלק לשני מצבים. כאשר החלל בו מונח המת פחות מטע"ט (=טפח על טפח) דינה של הטומאה הוא כ'טומאה רצוצה', והיא מטמאת עד הרקיע כנגדה (בלשון המשנה "בוקעת ועולה בוקעת ויורדת"). לעומת זאת כאשר יש בה טע"ט הנפש 'מטמאת מכל צדדיה'. המשנה מנמקת דין זה "מפני שהיא כקבר סתום". בפשטות, נשמע שהקבר מטמא במגע מצדדיו, וכך היא גם לשון הפסוק "וכל אשר יגע... או בקבר". אמנם נראה שלתוספות הייתה דרך אחרת בביאור נקודה זו. במסכת ברכות (יט, ב) התוספות מפרשים משנה זו ומבארים כי:

> נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור - **פי' בצד הריקן** מפני שטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת. ואם היה מקום הטומאה טפח ע"ט על רום טפח הנוגע בה מכל מקום טמא מפני שהוא כקבר סתום, אלמא בקבר סתום אינו מטמא כל סביביו אלא כשיש עליו טפח אבל בטומאה רצוצה אינו מטמא אלא כנגד הטומאה ולא מצד הריקן.

התוספות טורחים לבאר שטומאת הצדדים עליה מדובר במשנה אינה טומאת מגע בדפנות הקבר, אלא טומאת מכסה הקבר במקום שאינו מעל המת עצמו. אין ספק שביאור זה פחות נוח בפרשנות המשנה, ומסתבר שתוספות בוחרים בו כיוון שלדעתם הקבר כלל אינו מטמא במגע.

ראיה נוספת לנקודה זו ייתכן שיש לדייק מהתוספות בסוכה.[27] התוספות מתקשים מה נוסף בטומאת גולל על קבר, אך לדעתם הקושיה היא רק ביחס לטומאת אהל, בעוד שלגבי טומאת מגע "בשלמא מגע אפשר מן הצד". כלומר, בעוד שלגבי אהל לא ברורה לתוספות ההשלכה של טומאת גולל, לגבי מגע דווקא ברורה ההשלכה - מגע שאינו מאהיל על הקבר. נראה שלדעת התוספות מגע מתחדש רק בגולל, ואילו הקבר מטמא רק דרך חללו, כדין טומאת אהל, ואינו מטמא במגע.[28]

26 לגבי טומאת משא לא מצינו התייחסויות ברורות. ייתכן שהדבר קשור לכך שלדעת חלק מהראשונים נדרש שהקבר יהיה מבנה, כך שממילא לא ניתן לשאת אותו. בנוסף בקבר נדרש להיות מת, כך שאם הזזת את הקבר, כנראה הזזת גם את המת בתוכו.

27 הובא לעיל בפרק יחסי קבר וגולל.

28 אנחנו מניחים כאן שלדעת התוספות הגולל הוא כיסוי הקבר. וכפי שנראה מראשית התוספות

אכן ייתכן למצוא בנקודה זו מחלוקת בין רבותינו בעלי התוספות. במסכת ב"ב (יב, א) נאמר:

[29] בית סתום - אינו מטמא כל סביביו, פרץ את פצימיו - מטמא כל סביביו.

הגמרא מלמדת שבית סתום שפרץ את פצימיו מטמא כל סביביו, והראשונים נחלקים בפרשנות דין זה. רש"י מבאר שמטמא כל סביביו, פירושו מטמא בארבע האמות שמסביב לבית, וזאת מגזירת חכמים שהמת מטמא את ד' אמותיו. התוספות תוקפים פירוש זה, וכך היא לשון התוספות (שבת קמו, ב):

פי' הקונטר' כל סביביו ד' אמות כקבר ואין נראה לר' שמשון כיון דמסיימי מחיצות וליכא למיחש שמא יעלה על הבית...

טענתו של ר"ש הזקן[30] היא שגזירה זו נאמרה רק במקום בו לא 'מסיימי מחיצות' ויש לחשוש שהעומד ליד המת, יאהיל עליו ממש. אך כאן המת נמצא בתוך בית וחשש זה

הנ"ל "שהמת מונח בקבר מניחין על הקבר אבן גדולה לסתום את חללה והוא נקרא גולל". אמנם יש מסורות בשם ר"ת (ראה לדוגמה ציטוטו ברמב"ן בתורת האדם, שער האבל, עניין ההתחלה) הסובר שגולל הוא הנפש המונח על הקבר. ייתכן שלמסורת זו הגולל אינו חלק מהקבר ממש וכך מתורצת הקושיה, אלא שלא רק שהדברים דחוקים בכלל, נראה בבירור מראשו של התוספות שלא כך סוברים התוספות שלנו.

29 בנוסח דפוס וילנא מובא בסוגריים: "קבר שפתחו סתום אינו מטמא כל סביביו, פרץ את פצימיו וסתמו מטמא כל סביביו". הכנסת משפט זה לסוגריים נעשתה בעקבות הגהת מהרש"ל בחכמת שלמה על אתר. אלא שעל גרסת התלמוד כאן יש מקום לדון. אכן במרבית כתבי היד משפט זה אינו, ונגרס רק דין הבית הסתום (וכן הוא גם גרסת הגאון בספר המתיבות - גנזי גאונים על אתר). אך בשאר הדפוסים (פיזרו וונציה) נזכר גם דין הקבר, וכן בכת"י אוקספורד 369 הנוסח הוא "בית קבר". עקבות לגרסה זו אנו רואים אף בכת"י פריז (קטע 1313): "בית אע"פ שסתמו אינו מטמא כל סביביו קסבר פרץ את פצימיו מטמא כל סביביו" ונראה שמילת קסבר אינה אלא שיבוש של המילה קבר. לגרסה זו ראיה גם בעדי הנוסח העקיפים. הרשב"א בתשובה (א, קלו) וכן הר"י קרקושא (ב"ב ק, ב) מעידים שיש הגורסים קבר וכך עולה גם מהפירוש המיוחס לרגמ"ה (כפי שהעיר המהדיר שם (רגמ"ה עם פירוש עבודת הגרשוני מהדורת צוף הערה 307). נראה שמסתבר יותר להניח שהמשפט אודות הקבר נשמט בחלק מהגרסאות מחמת הדומות, ואם כן גרסה זו לכל הפחות אינה נופלת מהגרסה המוותרת על העיסוק בקבר. המעיין יראה שדין הקבר נזכר בתוספתא (אהלות טז, יד) בלשון זו (וראה בכת"י שונים בהם ישנה התאמה גבוהה יותר ללשון התוספתא). דבר זה גורם לשער שלפנינו מקבילה לברייתא המובאת בבבלי. הסבר זה יש בכוחו כדי לבאר את שני הנוסחים, הקשור לשתי מסורות הנוסח באשר לאותה ברייתא - מסורות נוסח החלוקות ביניהן עוד בתקופת האמוראים.

30 בתוספות מובאת טענה זו בשם "ר"ש זקיני". תוספות שבת יסודם בתוספות שאנץ (ראה אצל א"א אורבך, בעלי התוספות מהדורה רביעית, עמ' 601-604), ולכן סביר לשער שהמדובר כאן

אינו שייך - וממילא הבית לא אמור לטמא את ד' אמותיו. מכאן מציג ר"ש הזקן פרשנות חלופית, אליה לא ניכנס כאן, המסבירה את דין בית סתום בלא להזדקק להגדרת הבית כקבר.[31] בסוף התוספות, שב ר"ש משאנץ[32] לתרץ את דברי רש"י:

> ויש לישב פי' הקונטרס דבית נמי לא מסיימי מחיצתא דאע"ג דליכא למיחש שמא יעלה על הבית מ"מ איכא למיחש שמא יגע בכתלי' דקבר מטמא במגע אפי' מן הצד.

הר"ש מבין שישנה טומאת מגע דקבר ומציע על בסיס זאת ליישב את פירוש רש"י הדורש גם טומאת ארבע אמות. מסתבר לטעון (אם כי אין הכרח) שר"ש הזקן שדחה את פירוש רש"י, לא קיבל את הצעתו הפשוטה של הר"ש משאנץ, בגלל שסבר שהקבר כלל לא מטמא במגע מצדדיו.

את דברינו אלה יש לבחון לאורו של תוספות נוסף (ב"ב ק, ב ד"ה ורומן שבעה), אשר בחינה מדוקדקת של גלגוליו תספק לנו ראיה נוספת לתפיסת בעלי התוספות על פי הצעתנו. אגב דיונם של בעלי התוספות ביכולתו של קבר לטמא באהל מביאים התוספות ראיה מדין הבית הסתום:

> ומפרש ריב"ם... דאילו לא היה פותח טפח לא היתה טומאה בוקעת ועולה אלא כנגדה והשתא כשהוא פותח טפח הוי כאילו כל ארכו ורחבו מלא טומאה ובוקעת ועולה אפי' שלא כנגד הטומאה, והביא ראיה מדאמר בפ"ק (לעיל דף יב. ושם) פרץ פצימיו מטמא כל סביביו ומטמא במגע מן התורה הנוגע כל סביביו אף על פי שאין המת ממלא כל הבית כולו ומסתמא כמו כן יטמא על גביו אף על פי שיש פותח טפח.

ריב"ם טוען שכאשר יש בקבר פותח טפח הטומאה בוקעת ועולה מתוך הקבר כנגד כולו (ולא רק כנגד הטומאה), ומבקש להוכיח זאת מדין הבית הסתום. תוספות

הוא על זקנו של ר"ש משאנץ - ר"ש מפלייזא, ואכן בתוספות הרא"ש (שבת קמו, ב) מיוחסים הדברים לר"ש הזקן. אם כנים דברינו הרי שלפנינו ציטוט לא מעובד מדברי ר"ש משאנץ, ויש לשער שכלל הד"ה הוא דברי ר"ש משאנץ ממש (וראה אצל אורבך לעיל, העומד על כך שמדף קכב תוספות שבת עברו הרבה פחות עריכה אצל ר"א מטוך ובמקומות רבים הוא העתיק את תוספות שאנץ כלשונן). אמנם לשון 'ועוד נראה דלא קשה כלל' מאפשרת את הטענה שכאן מדבר בעל תוספות אחר, אך המצאות הקטע בשלל המקבילות (הן תוספות ב"ב, והן תוספות הרא"ש בשבת) כמעט באותה לשון, מלמדת ששלל התוספותים מבית שאנץ העתיקו מאותו אב קדום - תוספות הר"ש משאנץ.

31 נעסוק בה לקמן בפרק 'טומאת האהל היוצא מהקבר'.

32 ראה בהערה 30.

מסבירים את הראיה כך: כיוון שהבית מטמא כל סביביו, מסתמא יטמא גם כנגד כולו על גביו. אמנם ניסוח זה של התוספות מעורר קושי: מה לטומאת כל סביביו מצידי הקבר במגע, לטומאת בקיעה העולה מגגו של קבר? מדוע "מסתמא" דין טומאה על גביו כטומאת כל סביביו?[33]

כדי לעמוד על גלגוליו של התוס' וכוונת ריב"ם, נעיין בציטוט המהלך אצל ראשונים אחרים. הרמב"ן מביא דיון זה של התוספות, אך בניסוח אחר (חידושי הרמב"ן ב"ב ק, ב; ומקבילה בתורת האדם שער הסוף, עניין הכהנים):

> ופירשו מקצת רבותינו שבצרפת ז"ל דהני מילי [=שכאשר יש בקבר פותח טפח טומאה אינה בוקעת ועולה] בקבר פתוח אבל בקבר סתום אף על פי שיש בו פותח טפח לעולם בוקעת טומאתו ועולה ואפילו שלא כנגד הטומאה, דהא אמרינן בפ' קמא (י"ב א') פירץ פצימיו מטמא כל סביביו, ואף על גב דאית ביה אהל טפח... ש"מ שקבר סתום מטמא כל סביביו וכן נמי מטמא באהל.

הרמב"ן מעתיק את מהלכם של התוספות, אך מסיים בניסוח שונה. במקום אותה טענת "מסתמא", הרמב"ן מסיים "מטמא כל סביביו **וכן נמי** מטמא באהל". במקבילה בתורת האדם, לשון הרמב"ן: "שמעינן מינה דקבר סתום מטמא כל סביביו ומטמא באהלו".[34] נראה שאצל הרמב"ן לא מדובר בשתי תופעות המנמקות אחת את השניה, ואם כן, הרי שהרמב"ן לא נדרש כלל לטענת ה"מסתמא" של התוספות. כלומר, לרמב"ן יש מסורת אחרת בדבר דברי התוספות, לפיה טענת ה"מסתמא" אינה נאמרת. אמנם אם כך, והתוספות לא מסתמכים על טענת המסתמא, כיצד הוכיחו בעלי התוספות את הדין על פי מסורת הרמב"ן? כדי להבין זאת נעיין בחידושי הר"ן (ב"ב קא, א), המבאר את קושייתם בצורה המאירה באור חדש את דבריהם:

> אבל קבר סתום שיש בו חלל טפח הטומאה מתפשטת בתוכו ובוקעת ועולה מכל הצדדין ואפי' שלא כנגד הטומאה, והייני סופא דהנוגע מ"מ טמא.

הר"ן מסביר שמשמעות "כל סביביו" היא אפילו שלא כנגד הטומאה - אלא כנגד הריקן, כפי שלמדנו בתוספות בברכות. אם נבין את שיטת ריב"ם על סמך המובאות בראשוני ספרד נוכל להבין כיצד בית סתום מהווה ראיה לדברי ריב"ם: בית סתום מטמא מכל גגו, וזאת בעצם משום שטומאה בוקעת ועולה.[35]

33 קושיה זו הקשה הרב פיקסלר במאמרו "על הגולל ועל האהל" (לעיל הערה 6) עמ' 96-97 בלא תירוץ.

34 בגרסת פרוייקט השו"ת "אהל", אך במהדורת מוה"ק (הרב שעוועל) אהלו.

35 השמטת טענת הסתמא חוזרת על עצמה גם בדברי הריטב"א סוכה ד, א; מהר"ם חלוואה פסחים ט; ושו"ת הרשב"א א, קלו.

אמנם, ראינו שגם הרמב"ן מכיר בחלוקה בין טומאה מכל סביביו (אשר לפי דברי הר"ן כוונתה כל גגו של הקבר) לבין טומאת אהל. נראה שניתן להבין את כוונתו לאור דברי ר"י קרקושא (ב"ב ק, ב ד"ה והכוכין),[36] שבו גרסה שלישית למהלכם של בעלי התוספות:

> והביא ראיה לדבריו מדאמרינן לעיל גבי בית שפרץ את פצימיו מטמא מצדדיו משום דהוי קבר סתום, כדפרישית לעיל בפ"ק דגרסינן קבר סתום, ואפילו לספרים דגרסי בית הוי כמו קבר, ומדמטמא כל צדדיו הכי נמי מסתמא טומאה בוקעת ועולה.

ר"י קרקושא מביא את אותה טענת "מסתמא" של בעלי התוספות, אך בקיצור ניכר המעניק לדברים פשר אחר. בשונה מהתוספות שהסיקו מ'כל סביביו' ל'על גביו', טענת ר"י קרקושא היא שניתן ללמוד מ'כל סביביו' לאהל. אם נחבר את הנקודות, נראה להבין שריב"ם הבין שטומאת כל סביביו יכולה להתפרש גם כטומאת מגע כנגד גג האהל (אף שלא כנגד הטומאה), ואין ראיה ממנה לכך שישנה בקיעה. על כך טען ריב"ם: מדוע להגביל את הדין לטומאת מגע בלבד? ועל כן הוא הבין שיש להרחיב את הדין גם לטומאת אהל.

אם נבין שמדובר על טומאה עצמית של הקבר, יש הגיון רב לטעון שמטמא דווקא במגע, אלא שאז כל סביביו מתפרש בפשטות כעוסק בטומאת צדדי הקבר. בהנחה שפרשנות "כל סביביו" עוסקת בגגו של קבר, אין הגיון לחלק בין מגע לאהל, ומסתבר מאוד שטומאת המגע בעצם היא טומאת אהילה על המת. מתוך כך נבין היטב מדוע הר"ן משמיט שלב זה במהלך: לאחר שהבנו שהמגע כאן הוא בעצם אהל, אין מה לדבר עוד על טומאת המגע.

אם כן, למדנו כי בשונה מהמוצג בתוספות שעל הדף, שיטתו העקרונית של ריב"ם, המתבטאת גם בדברי ראשוני ספרד, היא שהקבר מטמא באהל כנגד כל חללו, וזאת משום שטומאת המת מתפשטת בתוכו ובוקעת, בהתאם לכללי התפשטות טומאת מת. אלא שהתוספות שעל הדף, אשר מניחים תפיסה אחרת באשר למטמא כל סביביו, כפי שעולה גם בפרשנות הר"ש למשנה באהלות, וכן בהסברו לגמרא בב"ב, נזקקו להסביר את דברי ריב"ם על בסיס תפיסתם, ומתוך כך קיבלנו את טענת ה"מסתמא" כפי שהיא מנוסחת אצלינו.

אמנם שיטה זו אינה פשוטה בראשונים כלל ועיקר. ראינו כבר את הסתייגותו של הר"ש משאנץ מהדברים הללו,[37] ונראה שניתן למצוא לו חברים רבים. ראשונים בנקודה זו הם

36 מכונה גם ר"י הנרבוני, מתלמידי הרמב"ן ור' יונה.

37 וראה פירושו למשנת אהלות ז, א.

דבריו הברורים של הרמב"ם (טומאת מת ב, טו): "הקבר כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה... ואחד הנוגע בגגו של קבר או הנוגע בכותליו". כך נוקט גם היד רמ"ה (ב"ב יב, א אות קמז):

> אלא היינו טעמא דמטמא כל סביביו דכיון דלית לה פתחא הוה ליה כקבר סתום שהנוגע בו כל סביביו טמא, כדתנן באהלות פרק הטומאה בכותל (ז, א) נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור מפני שהטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הנוגע בה מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום. **וטעמא דמילתא דקבר איתקש למת** דכתיב (במדבר פי"ט טז) "בחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר" והני מילי לטמא במגע ובמשא ובאהל.[38]

מדברי היד רמ"ה אנחנו מרוויחים גם הסבר לטומאת מגע הקבר, ובעצם ליסודה של מחלוקת הראשונים. בעוד שלדעת התוספות טומאת הקבר היא בעצם טומאת המת הנמצא בתוך הקבר ולכן נדרשת להתפשט כאהל, ואין כל סיבה שתטמא מדפנות הקבר, לדעת הרמ"ה הקבר עצמו הוקש למת, וכפי שהמת מטמא בנגיעה בו, כך הוא גם דין הקבר. לשון זו מופיעה גם בפירוש הרמב"ם למשנה (אהלות ב, ד): "וכל מה שהיטלנו על הקבר מן הטומאה הוא מה שנתפרש במת עצמו העברנו אליו אותו הדין **בגלל ההקש**".

נראה שהסבר זה מלמד אותנו על מחלוקתם העקרונית של הראשונים. בעוד שהרמב"ם והיד רמ"ה מבינים שהקבר הוקש למת, ולכן מטמא כפי שהמת עצמו מטמא, בעלי התוספות בדורות ראשונים הבינו שטומאת הקבר היא הרחבה של דין בקיעת הטומאה של המת עצמו (כפי שיוסבר בפרק הבא לגבי טומאת אהל בקבר), ולכן ברור שהוא לא יטמא במגע, שהרי הקיר לא מקבל טומאה בפני עצמו.

ה. טומאת אהל בקבר

בפרק הקודם עסקנו בטומאת מגע בקבר, ובפרק זה נבחן דרך טומאה נוספת של מת, טומאת אהל. נפתח בבחינת הראיות מן הפסוקים ומן התנאים לדין זה, ולאחר מכן נבחן את שיטותיהם של רבותינו הראשונים.

דין טומאת הקבר נזכר בשני פסוקים בפרשיית טומאת מת, בפסוק טז ובפסוק יח. המעיין יראה כי פסוקים אלו מקבילים זה לזה ברוב המופיע בהם. כפילות זו נידונה בברייתא ובהסבר הגמרא שעליה (נזיר נג, ב):

38 למפרשים נוספים הסוברים שהקבר מטמא במגע, ראה ראב"ד (טומאת מת ז, ד) וכן את פרשני המשנה (אהלות ז, א), שמניחים כולם שהקבר מטמא מכל סביביו במגע. למשנה זו עוד נשוב לקמן.

> וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת - על פני השדה - זה המאהיל על פני המת, בחלל - זה אבר מן החי ויש לו להעלות ארוכה, חרב - ה"ז כחלל, או במת - זה אבר הנחלל מן המת, או בעצם אדם - זה רובע עצמות, או בקבר - זה קבר סתום, דאמר מר: טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת. ואילו גבי נגיעה, אמר רב יהודה, תניא: וכל הנוגע בעצם או בחלל, בעצם - זה עצם כשעורה, או בחלל - זה אבר הנחלל מן החי ואין בו להעלות ארוכה, או במת - זה אבר הנחלל מן המת, או בקבר - אמר ר"ל: זה קבר שלפני הדיבור.[39]

הגמרא דורשת את כפילות הפסוקים, ומבארת שאחד נאמר כלפי נגיעה ואילו האחר כלפי אהל. וכך אכן מבינים זאת התוספות (ב"ב כ, א ד"ה בחבית): "דכוליה קרא דוכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב וגו' דריש לה בנזיר פרק כ"ג (דף נד. ושם) לענין אהל". ע"פ דרכנו למדנו שהקבר בוודאי מטמא באהל.[40]

אלא שלגבי טומאת הקבר באהל, בוקע ועולה קושי מדין הארונות של ר"א בר' צדוק (ברכות יט, ב). ר"א בר' צדוק היה כהן, והעיד ש"מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל...". הגמרא מתקשה בכך, שכן איסור טומאת כהן הוא איסור תורה ולא מובן כיצד הוא הותר לצורך מצווה כזו, ומביאה את תירוצו של רבא: "דאמר רבא: דבר תורה, אהל, כל[י][41] שיש בו חלל טפח - חוצץ בפני הטומאה, ושאין בו חלל טפח - אינו חוצץ בפני הטומאה, ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן". הגמרא מנסה לפתור את בקיעת טומאת המת, ומסבירה שישנו חלל טפח, אך היא לא מתמודדת עם בעיית טומאת הקבר. הארונות הללו הם לכאורה קבר, ואם כן הם אמורים לטמא את ההולך מעליהם גם כאשר יש בהם חלל טפח. שאלה זו העסיקה את רבותינו הראשונים, אך לענייננו כאן חשוב תירוצו של הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם (טומאת מת ז, ד):[42]

39 בשיטת התוספות לגבי קבר שלפני הדיבור נעסוק בהמשך המאמר בפרק העוסק בקבר הגוי.

40 לקמן בפרק העוסק בטומאת קבר בגוי נראה שלא כל בעלי התוספות קיבלו פרשנות זו בגמרא, לכל הפחות לגבי ההבנה שפסוק יח עוסק בטומאת מגע.

41 כך הוא כמעט בכל כתבי היד. נקודה זו תהיה משמעותית למחלוקתם של ראשונים לגבי תפקודם של כלים כקבר. מכל מקום גרסה זו מסבירה מדוע הביאה הגמרא את דברי רבא, ולא את דברי המשנה באהלות: כדי ללמדנו שאף כלים חוצצים בפני הטומאה אכן עמדה זו של רבא אינה פשוטה, לאור המשנה (אהלות פ"ח) המלמדת שכלים חוצצים ולא מביאים, אלא אם הם 'כלים הבאים במידה', ואף בכלים הבאים במידה ניטשה מחלוקת בין הראשונים (ראה ר"ש אהלות ט, א ורמב"ם טומאת מת יג, ג) ואכמ"ל.

42 בהמשך המאמר נראה את תירוצו של הרמב"ם.

> שלש מדות יש בו: שאם יש במקום הטומאה טפח מרובע אף על פי שהטומאה ממעטת החלל והרי הוא כטומאה רצוצה ובוקעת ועולה ומטמאה באהל כמו כן מטמא כל סביביו במגע וזהו קבר סתום, ואם יש שם טפח פנוי חלל אינו מטמא באהל אבל מטמא כל סביביו במגע, ואם אין במקום הטומאה טפח מרובע זו היא טומאה רצוצה שבוקעת ועולה ומטמאה באהל ואינה מטמאה במגע מצדיה.

הראב"ד מבאר שישנן שלש דרגות בטומאת קבר. כאשר אין חלל טע"ט כלל, הטומאה מוגדרת רצוצה ומטמאת באהל כנגדה. כאשר ישנו חלל טע"ט אלא שהטומאה ממעטת את החלל הפנוי לפחות מטע"ט, הקבר יטמא במגע, ויטמא את המאהיל, וכאשר ישנו חלל טע"ט והטומאה אינה ממעטת בו הקבר יטמא במגע, אך לא יטמא באהל. את ההגיון בשלש המידות הללו נראה שיש להבין על בסיס עקרון פשוט: הקבר לשיטת הראב"ד מטמא במגע בלבד, ולא באהל. טומאת האהל נובעת מדין טומאת אהילה על המת. להגדרת קבר נדרש מבנה של טע"ט, ולכן רק במקרה כזה תהיה טומאת מגע סביביו. לשיטת הראב"ד (טומאת מת יב, א) רק טפח פנוי חוצץ בפני הטומאה, ולכן כאשר יש טפח פנוי בחלל הקבר, הקבר חוצץ בפני המת שלא יטמא באהל, ואילו כאשר אין טפח פנוי ישנה טומאה רצוצה.[43]

פיצול מוחלט זה של הראב"ד בין טומאת המגע הנובעת מהקבר לבין טומאת האהל הנובעת אך ורק מהמת עולה יפה גם בדין 'סמך לה סוכות' (טומאת מת ז, ז). הראב"ד עוסק בכותל שיש בו חלל טע"ט שבתוכו טומאה. לכותל זו סמוכה סוכה הנשענת עליו. במצב זה לדעת הראב"ד הדין הוא "הנה שאין הסוכה טמאה אלא שיש במקום הטומאה טפח על טפח שנעשית הסוכה דופן הקבר ומטמאה במגע מכל סביביה ולא באהל". כלומר, כאשר ישנו טע"ט הסוכה מוגדרת חלק מהקבר, ולכן היא מטמאת במגע, אך מצד שני היא אינה מטמאת באהל, וזאת משום שהיותה קבר אינה משליכה על טומאת האהל של המת.

אמנם שיטה זו יחידאית בראשונים.[44] כפי שראינו בפרק הקודם, תוספות מאריכים לבאר את טומאת האהל בקבר כנובעת מטומאת המת. כדי להתמודד עם הקושיה מארונות דר"א מעמידים תוספות (ברכות יט ב ד"ה רוב, ובמקבילות) שארונות אלו היו פתוחים ולפיכך אין בהם טומאת קבר. דברים ברורים כשיטתם ניתן לראות גם אצל ראשוני ספרד שהובאו גם הם בפרק הקודם.

43 אם כך יוצא שלדעת הראב"ד הקבר עצמו אינו מטמא באהל, ובעצם דין קבר סתום הנלמד מהפסוק בנזיר, הוא הוא דין טומאה רצוצה.

44 יש לדון כאן גם בשיטת המפרש בנזיר (נזיר נג, ב), אלא ששיטתו מוקשה, ולא נתבארה לנו כל צרכה.

כמובן שמחלוקת זו הולמת גם היא את החקירה העקרונית בטומאת קבר. בעוד שלדעת התוספות טומאת הקבר נובעת מהמת, ולכן הוא מטמא רק באהל (שהרי המגע בקבר אינו מגע במת), לדעת הראב"ד טומאת הקבר היא טומאה עצמאית, וכיוון שאינה טומאת מת ממש, אין בה טומאת אהל.[45]

לסיכומו של פרק זה נברר את שיטת הנשר הגדול בסוגיה זו, ונבחן האם שיטתו העקרונית של הרמב"ם משתקפת אף בסוגיה זו. לכאורה שפתי הרמב"ם ברור מיללו (רמב"ם מת ב, טו):

> הקבר כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה.

אמנם הרב דרור פיקסלר,[46] ביקש לטעון כי אף לדעת הרמב"ם אין הקבר מטמא באהל, ולטענתו משמעות הביטוי 'אהל' אצל הרמב"ם ביחס לטומאת הקבר, היא שהזיזים היוצאים מהקבר מטמאים את מה שתחתם. ראיה לדבר מביא הרב פיקסלר מדברי הרמב"ם (טומאת מת ז, א):

> בית סתום שהמת בתוכו או שהיה לו פתח [ופרץ את פצימיו] וסתמו מטמא מכל סביביו **והנוגע בו** מאחוריו או מגגו טמא שבעה מפני שהוא כקבר סתום.

הרב פיקסלר מדייק מכך שהרמב"ם מטמא רק מגע גגו, ולא מציין גם אהילה על גג הקבר, שהקבר אינו מטמא באהל. דוגמה נוספת לתופעה זו מביא הרב פיקסלר מהלכות אבל (ג, ב): "וכן אם **נגע** הכהן בקבר לוקה" וגם כאן לא ציין הרמב"ם את דין האהל.[47]

אמנם לדעתנו, מסתבר יותר להבין את דברי הרמב"ם כפשוטם. כנגד הצעת הרב פיקסלר יש להציג כמה ראיות:

ראשית, הרמב"ם השווה לעניין טומאת מגע ואהל את דין הגולל לדין הקבר: "הגולל או הדופק מטמאין במגע ובאהל כקבר" (טומאת מת ב, טו), וכשם שבגולל אהל מתפרש כפשוטו, כך יש להבין גם בקבר.[48]

45 מובן שהראב"ד היה יכול להבין שהקבר יטמא גם באהל, אלא שלשיטתו ורק לשיטתו אין הכרח בזה.

46 בעמודים 98-102 במאמרו "על הגולל ועל האהל", מעליות יד (תשנ"ד), עמ' 86-108.

47 הרב פיקסלר מצטט עוד כמה הלכות בהן נזכרת טומאת המגע ולא טומאת האהל. אמנם שניים מהמקומות הללו עוסקים בטומאת גולל ולא בטומאת קבר (וראה מה שהעיר בעצמו בזה בהערה 23, וראה עוד לקמן). ישנן שתי דוגמאות נוספו מהלכות שאר אבות הטומאה, אמנם בדוגמאות אלו קל לטעון שהרמב"ם חד מתרי ותלת טעמי נקט, והדיוק בהן חלש יותר.

48 ראיה לכך שגולל מטמא באהל ממש עולה מהמשך דברי הרמב"ם (שם ו, ו): "שתי אבנים גדולות

יש להביא ראיה נוספת מדברי הרמב"ם בשו"ת המבאר את דיני קבר הגוי (קמה): "ומאחר שמצאנו, שהתורה אמרה, שהנוגע במת גוי יטמא, יטמא ג"כ הנוגע בקברו, ושניהם יטמאו במגע ובמשא ולא יטמאו באהל". הרמב"ם מבאר שקבר של גוי מטמא במגע ולא באהל, כפי שמת גוי מטמא במגע ולא באהל. מכלל לאו אתה שומע שקבר יהודי מטמא גם באהל, כמת. וכלשונו של הרמב"ם שם - "אין חילוק בין המתים עצמן או קבריהם".[49]

כמו כן, כך עולה מדבריו גם לגבי ארונות (יב, ו בהם נעסוק לקמן בהגדרת מבנה הקבר בפרק 'ארונות וכלים'): "אם יש בין כסוי הארון והמת גובה טפח חוצץ והעומד על גבי הארון טהור מן התורה", ומשמעות המילה חוצץ פירושה בכל הלכות טומאה חציצה בפני התפשטות, ולא בפני מגע. כלומר יש צורך בחציצה בפני טומאת אהל, ומכאן שישנה טומאת אהל.[50]

אמנם, לא בכל המקומות שבהם הרמב"ם הזכיר את דין מגע קבר הוא כתב שהקבר אף מטמא באהל (כפי שהעיר הרב פיקסלר), אך נראה שאין זה אלא מטעמים פרקטיים.

מכל מקום בנמקו את טומאת האהל בקבר, הרמב"ם (פירוש המשנה אהלות ב, ד) מבאר זאת על בסיס תפיסתו. טומאת האהל בקבר נובעת מכך שהקבר הוקש למת, וממילא הוא מטמא כפי שמת מטמא. זאת בניגוד להבנתם של בעלי התוספות שביארו שהקבר מטמא באהל כיוון שטומאת המת שבתוכו מתפשטת.

ו. טומאת האהל היוצא מהקבר

עד כה עסקנו בטומאת הקבר עצמו. עתה נעסוק בדין זיז הבולט מכותל הקבר לחוץ. האם גם הנמצא תחתיו יטמא משום אהל הקבר?

לסוגיה זו ישנם שני יסודות, המערבים בתוכם שני עולמות שונים: דין 'סוף טומאה לצאת' ודין קבר.[51] כך שנינו (אהלות ז, א):

של ד' ד' טפחים שעשאן גולל המאהיל על גבי שתיהן טמא" וכן (שם, ח): "והנוגע בגולל טמא, למה זה דומה לבור גדול מלא מתים ואבן גדולה על פיה שאין טמא אלא **כנגד חללה**, ואם בנה נפש על גבה הרי זו כקבר סתום ומטמא מכל סביביו" וברור שהשימוש במגע מתייחס לחידוש שמטמא מכל סביביו ולא רק כנגדו, כדין הנפש. הרב פיקסלר עומד על קושי זה, (שם הערה 23) וטען שהלכה זו היא שאריות ממהדו"ק של משנה תורה (זאת לשיטתו במאמרו הנ"ל בו טען שהרמב"ם חזר בו בהבנת יסוד דין טומאת קבר בין פיהמ"ש להלכות עיי"ש), והדוחק ניכר.

49 גם ראיה זו יכול לדחות הרב פיקסלר לאור טענתו על חזרת הרמב"ם בו מדבריו. שכן לדעתו של הרב פיקסלר השו"ת הנ"ל נכתב לפני החזרה (ראה בפרק 'קבר גוי' באורך).

50 אמנם ניתן לדחות ולומר שהחציצה נועדה רק לעומד מעל המת עצמו, ולא מעל כלל הארון.

51 יש להעיר שפיצול זה כשלעצמו שנוי במחלוקת בין רבותינו האחרונים, ואת הנקודה הזו עצמה

> הטומאה בכותל ומקומה טפח על טפח על רום טפח כל העליות שעל גבה אפי׳ הן עשר טמאות... נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור מפני שטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הנוגע בה מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום.

בסיפא של המשנה מוצג הדין הבסיסי של קבר. כאשר אין חלל טפח המת הנמצא בנפש הוא טומאה רצוצה, ולפיכך דינו "בוקע ועולה בוקע ויורד". לעומת זאת כאשר ישנו חלל טפח פנוי הנפש נעשית לקבר והנוגע בה מכל מקום טמא. ברישא המקרה מחודש יותר, המשנה דנה בקיר שיש בו חלל טפח ובתוך החלל נמצאת טומאה. קיר זה נעשה לקבר, אלא שבמקרה המתואר במשנה, זהו קיר המשמש בניין שלם, ודיוננו אינו לגבי מגע הקיר, אלא לגבי הנכנס לבניין. המשנה אומרת שכל הבניין נטמא, והשאלה המתבקשת היא, מדוע?

הראשונים מעלים כמה ניסוחים לביאור דין זה. הרמב"ם בהלכותיו (טומאת מת כה, ג) מסביר: "שהרי הכותל כולו קבר סתום עד סופו והוא כותל העליות וכל עלייה מהן מאהלת על הקבר". הסבר זה עצמו דורש ביאור שהרי לכאורה אין תקרה המונחת על גבי הכותל אלא יוצאת מצידו. נראה שיש להבין את דברי הרמב"ם כאן על בסיס הקשרם, העוסק בדיני טומאת כותל המשמש את הבית.[52] גם במקרה שלנו הכותל (שנעשה לקבר) משמש את העליות ולפיכך - כפי שלמדנו במשנה (ו, ג), כל העליות טמאות - שהרי כותל המשמש את הבית חציו לפחות נידון כבית, ומטמאו.[53]

לעומת הרמב"ם, הרא"ש מבאר בדרך אחרת:[54] "טמאות. שהקבר מאהיל לתוכן כי קבר סתום מטמא כל סביביו באוהל". את דברי הרא"ש נראה לבאר לאור דברי החזו"א[55]

אנו נבקש לברר.

52 דינים אלו נידונים בפרקים כד-כה ברמב"ם. יש מקום להסתפק בחלוקת הפרקים של הרמב"ם, אך נראה שמכל מקום זהו היחוס הכללי של הלכה זו.

53 מפירוש המשנה (אהלות ז, א) היה ניתן להבין שגם העליות נעשות בעצמן לקבר, אמנם יש להבין שמשמעות המילה 'בניין' היא לכותל בלבד.

54 אמנם מפירושו של הרא"ש לרישא של המשנה ניתן להבין שהוא סובר שטומאת קבר עצמאית. כך עולה גם מפסקי הרא"ש בבבא בתרא (א, מג), שהבין שקבר סתום מטמא גם במגע, בשונה מטענתנו לעיל בשיטת חלק מבעלי התוספות שם. כפי שנעיר גם לקמן, נראה שחלק מבעלי התוספות, ובכללם הרא"ש, אימצו תפיסה מורכבת יותר של היחס בין הקבר למת. כאן לא באנו אלא להראות את הסתמכותו של הרא"ש גם על דין טומאת המת כחלק מטומאת קבר.

55 החזו"א עצמו כותב זאת כקושיה על שיטת ר' יהודה המובאת בסיפא דסיפא של משנתנו בדין 'סמך לה סוכות'. לדעת ר' יהודה, כאשר נסמכת סוכה לנפש, הסוכה טהורה, גם כאשר יש בחלל הנפש טע"ט. אמנם נראה שמתוך דבריו של החזו"א התמה על עמדת ר' יהודה, ניתן להציע הסבר

(אהלות ו, יט): "אבל תימא למה לא תבוא הטומאה לבית כיוון שאין דבר טמא חוצץ, אם כן טומאת המת עצמו תעבור לסוכה". טענת החזו"א היא שגם הבית אמור להיות טמא, כיוון שהקיר עצמו טמא, וכל הטמא אינו חוצץ בפני הטומאה - אין דבר המעכב את הטומאה מלעבור מהקיר אל הבית. אנו מקבלים את דברי החזו"א, אך בסגנון קצת אחר. אין צורך לומר שהקבר טמא ולכן לא חוצץ, מספיק לומר שהחידוש בטומאת קבר היא שהקבר אינו חוצץ, ולפיכך הטומאה המואהלת מתפשטת גם לתוך הבית.[56] [57] כלומר הטומאה הנמצאת בחלל הטפח שבקיר, מתפשטת אל הבית שכן הקיר אינו חוצץ.

גם מחלוקת זו הולמת את טענתנו לגבי הבדלי התפיסה בטומאת קבר. הרמב"ם מבין שהקבר עצמו טמא, ולכן מסתפק בהגדרת הקבר כשייך לעליות ולפיכך הקבר (ולא המת) נחשב כמונח בעליות ומטמא מצד עצמו. לעומת זאת, הרא"ש מבקש למצוא דרך לשייך את המת עצמו (ולא הקבר) לעליות, ומייצר מנגנון של טומאת אהל, ע"פ תפיסתם של בעלי התוספות שלא הקבר מטמא, אלא המת מטמא.

פרשנות שלישית מופיעה בראב"ד. כזכור, הראב"ד בדומה לרמב"ם, תופס שהקבר מטמא, ולא המת. אלא שבשונה מהרמב"ם, הראב"ד סבור שטומאת הקבר היא מגע בלבד. אם כן כיצד לפי הראב"ד נוצרת כאן טומאת אהל?

לגבי ראשה של המשנה לא זכינו לפרשנות מאת הראב"ד, אך בסופה של המשנה ישנו דין המקביל למדי לרישא:

> נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור מפני שטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הנוגע בה מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום סמך לה סוכות טמאות רבי יהודה מטהר.

לדברי חכמים החולקים עליו, ואכן ייתכן שר' יהודה יקבל גם את תירוצו של החזו"א שם. ויש לבאר עוד באופנים אחרים.

56 וכפי שלמדנו משיטת התוספות שמת מטמא מבעד לגג הקבר.

57 אמנם בהמשך דבריו מסביר הרא"ש שלדעת ר' יהודה הסיבה שהקבר לא מטמא את הסוכה היא משום ששדינן את כל הכותל בתר הנפש, ומכאן נשמע שאף לדעתו יסוד הטומאה היא כפי שהסברנו דעת הרמב"ם. אמנם נראה שיש להבין שלדעת ר' יהודה מנגנון הטומאה בכלל הוא אחר. מחלוקתם של ר' יהודה וחכמים בעניין מחצה למחצה, היא מחלוקת כללית כיצד טומאה מתפשטת, האם כאשר טומאה בקיר אנו דנים ביחס לטומאה, או שאנו מגדירים את מקום הטומאה כקיר ורק מבקשים להגדיר היכן נמצא הקיר. אם נדון בהגדרת הטומאה, הרי שהיא יכולה להתפשט לבית, אך אם נדון בהגדרת הקיר, הקיר נמצא בקבר ולא יוכל להתפשט לסוכה. יש עוד מה להאריך ביחס בין התפשטות לבין הגדרת מקום, ובעז"ה עוד נרחיב בכך במקום אחר. ראה מאמרו של ר' אהרן ווסר (מעלין בקדש מב, 'חלון בטומאת אהל - צהר להבנות השונות ביסוד טומאת אהל') שחוקר נקודה זו באריכות.

כלומר ישנה נפש שמוגדרת כקבר, ואל הנפש נסמכת סוכה. הרואה יראה שזהו מקרה מקביל למקרה הקיר והעליות. הנפש שבה מת מקבילה לקיר שיש בו מת, והסוכה מקבילה לעליה.[58] לקטע זה של המשנה זכינו לפרשנות מדברי הראב"ד בהשגותיו של הרמב"ם ובאמת ניתן לראות שהראב"ד נדחק בפרשנות המשנה. כך מבאר הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם (טומאת מת ז, ז): "סמך לה סוכות טמאות ור"י מטהר הנה שאין הסוכה טמאה אלא שיש במקום הטומאה טפח על טפח שנעשית הסוכה דופן הקבר ומטמאה **במגע מכל סביביה ולא באהל**". כלומר, לדעת הראב"ד הפירוש ש"הסוכה טמאה" אינו שחלל הסוכה טמא, אלא שדפנות הסוכה יטמאו במגע, משום שהם נעשים חלק מהקבר ממש. הרעיון לדעת הראב"ד הוא שמה שמתווסף על הקבר, אף הוא על הקבר יחשב. לפיכך, כשם שקבר מטמא רק במגע, גם הסוכה תטמא רק במגע.[59] אמנם חלל הסוכה נשאר טהור וזאת משום שהקבר לא מטמא באוהל.

אפשרות אחרונה לפרשנות, ננסה להעלות מתוך דברי התוספות. התוספות לא עסקו ישירות במשנה זו, אך הסברם בסוגיה אחרת יאפשר לנו להציע כיוון להבנתם גם את דין המשנה. פתח דיוננו הוא דין הבית הסתום שהוזכר לעיל:[60] "בית סתום - אינו מטמא כל סביביו, פרץ את פצימיו - מטמא כל סביביו."

ראינו לעיל את שיטות רש"י וריב"ם, אמנם פירוש אחר אנחנו מוצאים בדברי התוספות על הגמרא שם (ב"ב יב, א ד"ה פרץ פצימיו):

> נראה לו (=לר"ש הזקן[61]) לפרש כגון שיש זיזין הרבה בולטין מן הבית מכל צד ויש בהן פותח טפח לכל אחד. ובשלא פרץ פצימיו אף על פי שסתמו אינו מטמא תחת השאר זיזין שסתמו של מת עומד לצאת דרך פתח. אבל אם פרץ פצימיו וחזר ובנאן כשאר כותל ואין כאן פתח כלל מטמא כל סביביו דכל זיז וזיז איכא לספוקי דשמא דרך תחת אותו זיז יצא מן הבית.

תוספות מבארים שבמקרה המדובר ישנם זיזים היוצאים מן הבית, ופירוש "מטמא כל סביביו" הוא שאף תחת הזיזים מתפשטת טומאת אהל. טומאה זו לשיטתם לא נובעת מדין טומאת קבר, אלא מכלל אחר, "סוף טומאה לצאת", הנלמד ממשנה באהלות (ז,

58 אנו מפרשים כאן את דין 'סמך לה סוכות' כמוסב על מקרה בו בנפש ישנו חלל טע"ט כפי שפירשו רוב פרשני המשנה. אמנם הרמב"ם (טומאת מת ז ז) מבין שדין סמך לה סוכות קאי על המקרה בו אין בנפש חלל טע"ט, ובעצם היא אינה מוגדרת קבר.

59 הראב"ד מביא לשיטתו ראיה מתוספתא בתחילת מסכת אהלות ואכמ"ל.

60 לדיון בנוסח והשוואה לתוספתא ראה בפרק טומאת מגע בקבר, הערה 29.

61 כפי שנתבאר לעיל הערה 30.

ג).[62] הרואה יראה שהמקרה שבו עוסקים בעלי התוספות מקביל כמעט לחלוטין לדין הקיר והעליות, וכן למקרה של סמיכת הסוכה הנידונה לעיל. החלל שבקיר מקביל לבית הסתום שבו עסקו התוספות - שניהם החלל בו נמצא המת, ובאותו אופן - הזיזים מקבילים לתקרת הבית - שכן אם החלל בקיר הוא הבית הרי שהתקרה המחוברת לקיר הבית, דומה לזיז. בשני המקרים יוצא קירוי מקיר של חלל אטום המכיל טומאה. אם כן, מסתבר להציע שכך הם יפרשו אף את הדינים הללו, גם טומאת העליות תהיה משום שאנו מסופקים מהיכן יוציא את המת, וממילא נעשה כל הקיר כשבור. דבר זה יהלום את הבנתנו שלדעת התוספות טומאת הקבר היא רק טומאת המת עצמו, ולכן לא יכלו לבאר כדעת הרמב"ם את טומאת העליות.[63] נעיר שבפרשנות הר"ש משאנץ על המשנה, לא עולה כביאור זה בדין הנפש.[64] אלא שראינו כבר שהר"ש משאנץ לא

62 כך מכונה כלל זה בספרות האחרונים. מקור השם כנראה מרש"י (בביצה י, א ד"ה כולם) המנמק כלל זה בנימוק "שגזרו חכמים טומאה על מקום שהוא דרך יציאת הטומאה, שסופו לצאת דרך שם". ישנו ביטוי דומה בפרקים ד' וט' במשנת אהלות, אך יש להתלבט האם משמעות הכלל המופיע בפרקים אלו זהה לכלל הנזכר כאן. ראה ערוה"ש העתיד טומאת מת יז, וכן במאמרו של דרור פיקסלר הנזכר לעיל. מכל מקום, לענייננו שאלה זו אינה משמעותית.

63 אמנם יש לשים לב שפרשנות זו אינה פשוטה כל כך, שהרי "סוף טומאה לצאת" מתבסס בפשטות על כך שמסתבר שהמת אכן יעבור במקום המדובר, אלא שקשה להניח שמת הקבור בכותל העליה התחתונה, יעבור בחלל העליה הנמצאת בקומה העשירית. כדי לפתור בעיה זו עלינו להניח שלדעת התוספות כאשר אין פתח ברור הטומאה יוצאת מכל מקום במעין 'דחק טומאה'. מתוך הצפיפות הנוצרת בחלל הטומאה בוקעת, לשיטתם זו פרשנותו של הכלל סט"ל. נעיר שחקירה זו בהבנת סט"ל בוקעת ועולה למעיין בסוגיה שם, אך דורשת בירור וליבון מקיף במקום אחר.
ראיה לכך שסט"ל לא מבוסס על ההנחה שהמת אכן יצא, אלא על צורך **הטומאה** לצאת, ניתן להביא מדברי התוספות בביצה (י, א ד"ה ב"ש) המבארים כי למ"ד יש ברירה סט"ל יהיה נכון בכל הפתחים כאשר המת לבסוף נשאר במקומו. לכאורה גם כאן הוברר למפרע שהמת לא עתיד לצאת וממילא הטומאה לא צריכה להתפשט, אלא שיש להבין שהכרח הוא שטומאה תתפשט, וכך הם פני הדברים גם במקרה שלנו.

64 לדעתנו את הר"ש יש להבין כרמב"ם, ולזאת כמה ביסוסים. ראשית ר"ש מבאר את שיטת ר' יהודה על סמך הטענה שכל הכותל לנפש, כלומר טומאת הסוכה אמורה להיות מבוססת על חלוקה מחצה למחצה, ולא על טומאת אהל או סט"ל. שנית לשון ר"ש מורה על זה גם בתחילת דבריו: "שעל גבה - על הכותל: טמאות - שהכותל משמש להן" ברור מלשונו כשמש שזוהי טומאת שימוש. וראה גם במשנה אחרונה שביאר כך את דעת הר"ש. אמנם ניתן לדחוק ולהבין את דעת הר"ש בלא טומאת הקבר עצמו, וזאת על בסיס ביאורו של החזו"א שם, ולהסביר שלדעתו טומאת המת מתפשטת לאורך כל הקבר - שהרי מטמת כנגד כולו, אם כן הרי שכל הכותל מלא טומאה, וממילא הטומאה עוברת אל הבית. אעפ"כ האמת תורה דרכה שדרכו של הר"ש אינה הולמת לחלוטין את הדרך אותה אנו מציעים בפרשנות בעלי התוספות.

מקבל את פרשנות התוספות הזה (אותו יחסנו לר"ש הזקן) אף בבית סתום, ומהלך שם בדרכו של רש"י. כמו כן כבר הערנו לעיל שלדעת הר"ש הקבר כן מטמא במגע, וזאת לכאורה משום שהוא גם טומאה עצמאית.[65] אם כן, הר"ש כנראה סובר שישנם שני דינים בטומאת הקבר, ואין להוכיח משיטתו לשיטתם של בעלי התוספות שלפניו.

ז. ארונות וכלים

סוגיה נוספת שדרכה נרצה לבחון את מחלוקתם של הראשונים, היא הגדרת בניין הקבר. הרמב"ם (טומאת מת ב, טו) בהגדירו את הקבר מבאר כך:

> הקבר כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה... ואחד הנוגע בגגו של קבר או הנוגע בכותליו, והוא שיהיה בנוי וסתום.

כלומר לדעת הרמב"ם הקבר צריך להיות בניין ולא כלי. לאור זאת, הרמב"ם פוסק שארון אינו מטמא כקבר (טומאת מת יב, ו):

> ארונות של עץ שמניחין בהן את המת אינן כקבר אלא[66] אם יש בין כסוי הארון והמת גובה טפח חוצץ והעומד על גבי הארון טהור מן התורה, ואף על פי שרוב ארונות יש בהן חלל טפח הואיל ויש שאין שם חלל טפח גזרו על כל הארונות שאינן חוצצין ושיהיה המהלך ע"ג הארון כנוגע במת או בקבר.

הרמב"ם מבאר שבשונה מקבר, הארון חוצץ בפני הטומאה למרות שהוא סגור. כבר הראב"ד על אתר עומד על כך שמקורו של הרמב"ם מסוגיית הגמרא בברכות (יט, ב) לגבי ארונות דר"א בר' צדוק, אותה כבר הזכרנו לעיל. נעמוד על הנקודות הנצרכות לנו מתוכה:

> תא שמע, דאמר רבי אלעזר בר צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל... כדרבא, דאמר רבא: דבר תורה, אהל, כל שיש בו חלל טפח - חוצץ בפני הטומאה, ושאין בו חלל טפח - אינו חוצץ בפני הטומאה, ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.

רבא טוען שכיוון שיש בארון חלל טפח, טומאת המת לא בוקעת מהארון. אמנם דבריו של רבא מעוררים קושיה גדולה, אותה מקשים התוספות:[67] "אין לפרש שהיו הקברים

65 כפי שבארנו במהלך התוספות ב"ב ק, ב, וכן בתוספות ב"ב יב, א.

66 במהדורת פרוייקט השו"ת "אבל", אך במהדורת רמב"ם מדויק כבפנים.

67 הציטוט מתוך דברי התוספות רא"ש בברכות, הקושיה בניסוחים שונים עולה בכמה מקומות בדברי התוספות, ראה תוספות שעל הדף ברכות יט, ב; תוספות ר"י שרלאון שם, וכן תוספות ב"ב ק, ב.

ע"ג קרקע כעין שלנו דא"כ מה מועיל שיש פותח טפח בין הארון לגג הקבר מ"מ הוי קבר סתום ומטמא כל סביביו". כלומר שחלל הטפח שאותו ביאר רבא לא יועיל במקרה של קבר, ואם כן, איך יכול ר"א בר' צדוק לעבור מעל קבר? נראה שגם הרמב"ם התקשה בקושיית התוספות, וכדי לתרצה הוא חידש שהארון לא נעשה קבר, מפני שהוא ארון - כלומר כלי. נראה שההגיון בפסק הרמב"ם נובע מתפיסתו את הקבר כ"מקום המת". כלי אינו בית, ולכן לא יכול להיות משכן למת.[68]

אמנם כפי שכבר בואר בפרק טומאת אהל בקבר, בעלי התוספות הסבירו את דין הארונות באופן אחר. ריב"ם (תוס' ברכות יט, ב ד"ה רוב ארונות; בבא בתרא ק, ב ד"ה רומן) מבאר, שדרך הקדמונים הייתה לבנות ארונות עם פתח בגודל טפח בצידם, ובכך הם אינם קברים משום שיש להם פתח (כפי שהתבאר לעיל). למדנו מכאן באופן פשוט כי התוספות לא מקבלים את חילוקו של הרמב"ם בין כלים למבנה, שהרי אחרת לא היו נדחקים באוקימתא בדין ארונותיו של ר"א בר' צדוק.

דא עקא, התוס' בב"ב הקשו ממשנת "תיבת המגדל" (אהלות ד, ב-ג) שם מוכח שתיבה הנמצאת בבית, ולה פתח קטן מטפח, לא מטמאת את הבית מדין קבר, אלא מדין סוף טומאה לצאת. תירוצם הוא "דבכלים אין דין קבר להיות בוקע ועולה דאין מבטלו". לכאורה, לפי תירוץ התוספות אין דין קבר בכלים, אלא במבנים בלבד (כדעת הרמב"ם), וזאת בסתירה לעולה מדבריהם בביאור ארונות דר"א.[69] [70]

68 הבנה זו של שיטת הרמב"ם הוצעה כבר בפרק קבר ללא מת (הערה 24), ותתבאר ביתר פירוט לקמן, בעוסקנו בטומאת קברו של גוי.

69 לכאורה מקובלנו שאין מקשין מתוספות לתוספות, אך התירוץ הטוען שהארונות היו פתוחים, מופיע רק כמה שורות קודם לכן באותו תוספות עצמו. יש להעיר שדברי ריב"ם בנוסחם בב"ב (וכך גם בתוספות ר"י שירלאון בברכות יט, ב) עוסקים בכוך, ונראה שלדעתם היו ארונות דר"א מונחים בכוכים מאבן. אם כן, ניתן לדחות את לימודנו מתוספות שקבר מטמא אע"פ שאינו בניין, שהרי הכוכים בוודאי נחשבים כמבנה, וממילא הקושיה מיושבת. אמנם, בתוספות על הדף בברכות מדובר על ראש הארון, ומכאן שלפחות לדבריהם של תוס' בברכות אין הקבר נדרש להיות בניין.

70 הרב יאיר קאהן הציע שיש לחלק בין כלי, לבין ארון שאף שאינו בניין, מכלל גדר כלי יצא. בשונה מדעת הרמב"ם, שקבר הוא דווקא בניין, לדעת תוספות רק כלי אינו יכול להיות קבר. ולכן, לשיטתם הארונות דר"א יכלו להיחשב קבר, ונזקקו לפרש שהיו פתוחים, כדלעיל. תירוץ זה אפשרי, אך לא מתמודד עם שתי הבעיות הנוספות בדברי התוספות, אותן נעלה לקמן.
תירוץ נוסף שניתן להציע כדי לתרץ את הסתירה, היא שלפי תוספות כלי לא יכול להיות קבר (ולכן תיבת המגדל אינה קבר), אלא אם כן מדובר בארון קבורה, שכיוון שלכך ייעודו בטל לגבי המת ונחשב קבר. אך גם זו ראיה להגבלת דברי התוספות.

אלא שהבנה של תירוץ התוספות בב"ב כפשוטו קשה משתי בחינות נוספות. ראשית, לשון התירוץ "דאין מבטלו" אינה ברורה כל צרכה, ומעוררת לחשוב שנוסח זה צריך הרחבה. שנית, תירוצם קשה לפי הסברנו על שיטתם הכללית של בעלי התוספות. לפי ההבנה שטומאת קבר היא אמצעי להתפשטות של טומאת המת עצמו, קשה להסביר מדוע לחלק בין קבר בניין לקבר כלי.

על כן נראה שיש להסבירם על בסיס קובץ תוספות ישנים על ב"ב (שם), בו התירוץ הוצג בנוסח מפורט יותר:

> וי"ל דשאני תיבת המגדל שהוא כלי, ולא בטלה משום פתחא דזוטר למיהוי קבר ולהיות טומאה בוקעת ועולה הואיל ועומדת הטומאה לצאת משם דמשפט זה בקבר גמור הוא כדפרשינן פרק כהן גדול (בשדה ולא בקבר סתם) [בקבר זה קבר סתום].[71]

מדבריהם עולה תירוץ מצומצם יותר מזה שנראה בתוס' על הדף. העולה מדבריהם שכיוון שמדובר בתיבה, שהיא כלי, ולכן אף "פתח דזוטר" (פתח קטן מטפח) נחשב כפתח, משונה מקבר שאינו כלי, בו דווקא פתח של טפח הוא טפח.[72] לפי קריאה זו, לשיטת התוספות גם כלים, כל עוד אין בהם פתח, נחשבים קבר. להחשבת הפתח יש שתי נפק"מ: לא מדובר בקבר, ויש דין סט"ל.[73]

אמנם נראה שאף אם נבין שדברי התוספות מוכיחים את מעמדו של הקבר כטומאה עצמאית, ספק הוא האם ריב"ם עצמו היה מתמודד עם קושייתם בצורה זו. מקור חשוב לשחזור מהלכו של ריב"ם, המאשש את הבנתנו את דבריו, אנו מוצאים בדברי הראבי"ה (תתקפה). אמנם כדי להציע את דבריו נאלץ לשוב אל משנת תיבת המגדל כפי שהוצגה בגמרא חולין (קכה, ב - קכו, א), מתוך כך נעמוד על שיטתו של ריב"ם בפרשנות גמרא זו:

> (ב) תיבת המגדל יש בה פותח טפח ואין ביציאתה פותח טפח טומאה בתוכה הבית טמא טומאה בבית מה שבתוכה טהור שדרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס ר' יוסי מטהר מפני שהוא יכול להוציאה לחצאים או לשרפה במקומה.

71 ההגהה מדעתנו על בסיס ציטוט התוס' ישנים עצמם את הגמרא לפני כן, וכן במהדיר שם (מהדורת מכון יד שלמה).

72 מתוך כך, אפשר ליישב את הקריאה בתוס' על הדף בדרך זו, תוך קריאת מילות "דאין מבטלו" כמוסבות על ה"פתח קטן" המופיע בקושיה, עיין שם.

73 תירוץ דומה כבר הופיע ברש"י (חולין קכה, ב ד"ה טומאה בתוכה) לגבי הצד השני, דין סט"ל: "ואף על פי שפתחה קטן כדמפרש טעמא מפני שדרך טומאה לצאת על כרחך סופה לצאת דרך פתח זה לפיכך מטמאה מיד דרך יציאתה ומדרבנן" ונראה לבאר את דבריו באותו אופן.

(ג) העמידה בפתח ופתחה לחוץ טומאה בתוכה הבית טהור טומאה בבית מה שבתוכה טהור[74] שדרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס.[75]

הגמרא אגב דיונה בשיטת ר' יוסי בטומאה טמונה, מביאה ברייתא ששנינו בה שר' יוסי מטהר, ודנה על איזה מקרה מבין המקרים שבמשניות מוסבת הברייתא:

ותני עלה: רבי יוסי מטהר, אהייא? אילימא אסיפא - ת"ק נמי טהורי קא מטהר! אלא, דקאמר ת"ק, טומאה בתוכה - הבית טמא, אי משום דדרך טומאה לצאת ואי משום דטומאה טמונה בוקעת. וקא"ל רבי יוסי: דקאמרת דרך טומאה לצאת - יכול הוא להוציאה לחצאין או לשורפה במקומה, ודקאמרת טומאה טמונה בוקעת - טומאה טמונה אינה בוקעת.

הגמרא מוכיחה שדברי ר' יוסי לא יכולים להיות מוסבים על דין "טומאה בבית מה שבתוכה טהור" (בפשטות סוף משנה ב) שכן שם גם ת"ק מטהר. אמנם להיכן אם כן יש לשייך את דברי ר' יוסי? דבר זה תלוי במחלוקת נוסחאות. רש"י מגיה: "ולא גרסינן אלא לאו אגישא דהא ברישא בהדיא תנן בה ורבי יוסי מטהר". כלומר לא על משנה ב' אמורים דברי ר' יוסי, אלא על סיפא דסיפא - מגדל העומד בפתח.[76] אך הגהתו של רש"י מלמדת שנוסח מעין זה עמד בפניו, ועל בסיסו יבאר הראבי"ה את סוגיין.

נציג אם כן את דבריו:

שיש מרבותינו שרוצין לפרש דהא דאמרינן בברכות בפרק מי שמתו (יט ע"ב) מדלגין היינו על גבי ארונות וכו' עד רוב ארונות יש בהן פותח טפח, לא חייץ אלא א"כ יש בו נקב פותח טפח שדרך אותו מקום תצא הטומאה ואז המדלג על הארון

74 יש הגורסים כאן "טמא", הן בהעתקת הגמרא והן בנוסח המשנה. נוסח זה נדרש להיות מושווה לנוסח המשנה בפרק ט והראשונים האריכו בבירור הגרסה והדין. ראה ר"ש, רא"ש, ומהר"ם אהלות ט, ט, וכן רמב"ן חולין קכה, ב. לנקודה זו ישנה השלכה גם לפרשנות הגמרא בהמשך, ואנו מעתיקים כאן כנוסח שמתאים לדברי הראבי"ה.

75 העתקנו את נוסח המשנה ע"פ נוסח הגמרא שבדפוסים. בנוסח המשנה שלפנינו משנה ג' מוסבת על המגדל שבמשנה א' ולא על תיבת המגדל שבמשנה ב', וראה בדיונם של הפרשנים (ר"ש, מהר"ם, משנה אחרונה) על אהלות ד, ג) בנקודה זו.

76 כלומר, לדברי רש"י ר' יוסי מוסב על הדין: "העמידה בפתח ופתחה לחוץ טומאה בתוכה הבית טהור". ר' יוסי מדייק שהסיבה שת"ק מטהר היא רק מפני שיש בתיבת המגדל פותח טפח. על כך מגיב ר' יוסי, ומטהר גם כאשר אין פותח טפח, משום שטומאה טמונה אינה בוקעת. לפי פירוש רש"י עולה שהמקרה של טומאה טמונה הוא דווקא כאשר אין פותח טפח, בשונה מפירוש הראבי"ה שנראה להלן.

שלא כנגד הנקב טהור דחוצץ...[77] **ועוד מביאין ראייה** מההיא משנה דמייתי פרק העור והרוטב (קכה ע"ב) תיבת המגדל שיש בו פותח טפח ואין ביציאתה פותח טפח, טומאה בתו(ך)[כה][78] הבית כולו טמא וכו' מפני שדרך טומאה לצאת... ר' יוסי מטהר, וקתני סיפא העמידה בפתח ופיתחה לחוץ טומאה בתוכה הבית טהור, פירוש אירישא קאי דיש בו חלל טפח והילכך חוצץ ודרך הפתח לא תצא כיון שפתחה לחוץ. ותני עלה ור' יוסי מטהר ומדייק אהייא אילימא אסיפא ת"ק נמי טהורי מטהר אלא לאו אירישא. ומטמא ת"ק משני טעמא חדא משום שדרך טומאה לצאת כדקתני במשנה בהדיא וחדא שמעי' מדברי ר' יוסי דשמעי' לרבנן דמטמו עוד מאידך טעמא משום דטומאה טמונה בוקעת ועולה ואמר להו ר' יוסי וכו'. אלמא דאע"ג דברישא מיירי שיש בו פותח טפח, כיון דלית לה נקב טפח ביציאתה אמרינן טומאה בוקעת.

נראה בבירור שיש לזהות את 'יש מרבותינו' כריב"ם, ובאמת מהלכו של ראבי"ה מקביל לתוספות ב"ב, ראשית הדיון בארונות[79] ולאחר מכן הראיה מביב.[80] החשוב לנו הוא שראבי"ה מבין כי לריב"ם ישנה **ראיה** מתיבת המגדל, ואין כלל קושיה על שיטתו. הסברו של ריב"ם הוא שר' יוסי שבגמרא קאי אירישא, כלומר על משנה ב': "טומאה בתוכה הבית טמא". תנא קמא מטמא את הבית כאשר ישנה טומאה בתיבה משום סט"ל, וזאת על אף שהפתח קטן מטפח. אך כנגדו טוען ר' יוסי שתי טענות, וכפי שמתבאר בדברי הגמרא בהמשך:

וקא"ל רבי יוסי: דקאמרת דרך טומאה לצאת - יכול הוא להוציאה לחצאין או לשורפה במקומה, ודקאמרת טומאה טמונה בוקעת - טומאה טמונה אינה בוקעת.

ר' יוסי במשנה טוען שאין לומר כאן סט"ל,[81] אך הגמרא מבארת כי ר' יוסי טוען שגם אין לומר שיש כאן טומאה טמונה (כלומר רצוצה). אם כך היא דעת ר' יוסי, מוכרח

77 כאן מביא הראבי"ה את הראיה מביב המופיעה גם בתוספות ב"ב ק, ב.

78 ע"פ הגהת המהדיר שם (מהד' דבילצקי).

79 תוספות ב"ב מתחיל מהדיון בכוך, אך זאת עקב דיונו בשיטת רשב"ם שבקבריהם היה פותח טפח. המעיין בתוספות ר"י שרלאון בברכות יט יראה שדברי רשב"ם נסתייעו מסוגיית הגמרא ב"ב כדי להסביר מדוע אין טומאת גולל במקרה של ר"א בר' צדוק, וממילא גם דברי ריב"ם, מסתבר שנאמרו במקור על סוגיה זו, כהמשך לדברי רשב"ם (וכפי שהוצגו שם בר"י שרלאון בקיצור).

80 אמנם מושמט הדיון בבית סתום, אך ראבי"ה ישוב אליו בהמשך דבריו וכנראה משום כך העבירו למקום אחר.

81 נראה שעל פי הדברים הללו נוכל להבין שר' יוסי משיג רק משום שאין חלל טפח, ואילו היה, לא

ומבואר שדעת ת"ק היא שיש כאן טומאה רצוצה, וכיוון שיש פותח טפח, לא ניתן להבין את סוג הטומאה הנ"ל אלא על בסיס טומאת קבר.[82] [83] לפי דרכנו למדנו, שלדעת "יש מרבותינו" המובאת בראבי"ה קבר מטמא משום טומאה רצוצה.

אמנם ראבי"ה דוחה את הבנת ריב"ם, וזאת על סמך הגהתו של רש"י: "ואמנם כפי גירס' ראייה היא אי קאי אריש. ולא היא דלא גרסינן אריש". לדעתו של רש"י ר' יוסי מטהר אכן מוסב על משנה ג, אלא שלא על דין המשנה ממש אלא על דיוקו, השילוב בין משנה ב' ל-ג'. מדברי המשנה מתבאר כי לדעת ת"ק רק משום שיש בתיבה פותח טפח הבית טהור כאשר פתחה לחוץ, אך אילו הייתה פחות מטפח הייתה רצוצה. על כך טוען ר' יוסי שטומאה טמונה אינה בוקעת. מכל מקום למדנו מדברי הראבי"ה כיצד פירש ריב"ם את משנת המגדל, אך התוספות שלפנינו, המורגלים בפירושו של רש"י, נתקשו במשנה זו ונאלצו לבאר אופן שונה.

ח. דין טומאה לכהן ונזיר

לאחר שבחנו את יסודות הגדרת הקבר, ואת דרכי הטומאה שלו, נשלים את הדיון בעוד שני דינים מעניינים הקשורים בחקירתנו, בפרק זה נדון באיסור הכהן בקבר, ובפרק הבא נבחן את טומאת קבר הגוי.

היה חולק על עצם הכלל. ולפיכך דייק הראבי"ה להביא את פירוש רש"י המסביר מדוע סט"ל לחכמים יוצא גם כשאין טפח. נקודה זו תשמש אותנו בהמשך דברינו. אמנם ראה בתוספות הרא"ש שם שנתקשה גם הוא בהבנת ר' יוסי וביאר בדרך אחרת וראה עוד במפרשי המשנה באהלות ד ב שהעלו גם הם צמצומים שונים, עיין אליה רבא משנה אחרונה ועוד.

82 שהרי לפי ראבי"ה מדבובר על הרישא של המשנה, בו יש חלל טפח, שחוצץ בפני הטומאה (כפי שראינו בגמרא בברכות ובמשנה באהלות ג, ז). מכאן הוכיח ראבי"ה שהדין שטפח על טפח חוצץ הוא רק כאשר ישנו פתח טפח. כאשר אין פתח, המבנה מוגדר כקבר, ולכן טומאה בוקעת ועולה.

83 יש לעיין לשיטת ריב"ם כיצד יסביר ר' יוסי מהו דין קבר האמור בתורה, שהרי התוספות לא קיבלו שקבר מטמא במגע, וטומאת אהל הקבר נלמדה לשיטתם מדין סט"ל. התוספות בעירובין (עט, א ד"ה הרי) ביארו כי לשיטתו על אף שאין דין רצוצה באופן כללי קבר שאני שנאמר במפורש בתורה, אך לדעת ריב"ם ר' יוסי חולק אף בקבר. נראה שיש להבין שגם התוספות יודו כי לדעת ר' יוסי קבר הוא אב טומאה עצמאי ואינו מטמא רק מפאת המת. כך עולה גם משיטת ר' יוסי בספרי זוטא (הובא בפרק קבר ללא מת) הנוקט שאף קבר חדש מטמא במת. אמנם נראה שלדעת התוספות אליבא דר' יוסי דין הקבר העצמאי מוגבל לקבר אמיתי - מקום שמיועד לכך שיקברו בו מת, וכפי שעולה באמת מדין קבר חדש - אשר ההופכו לקבר הוא כוונת הקובר. יש להוסיף שעמדה זו של התוספות המעניקה לקבר 'אמיתי' טומאה עצמאית עולה בפשטות גם מהבנתם את דין גולל כפי שנתבאר בפרק יחסי קבר וגולל (הערה 11).

המשנה בנזיר (ז, ב) מלמדת שלא על כל דבר המטמא במת נזיר צריך לגלח, ומסכת שמחות (ד, יב) מרחיבה שגם הכהן לוקה רק על מה שנזיר מגלח עליו. כרגע נקבל בפשטות את חלוקתו של הראב"ד בין הטומאות, המבאר כי אין הכהן מוזהר אלא על "גופו של מת", ובהמשך הפרק נשוב לעיין בהגדרה זו ע"פ שיטת הרמב"ם.[84] אם כנים דברינו, הרי שלכאורה איסור הכהן והנזיר בקבר, תלוי בחקירה אותה הצענו לעיל:[85] אם טומאת הקבר היא טומאת המת עצמו שמטמא באהל, פשוט שהנזיר מוזהר, ואילו אם טומאת הקבר היא טומאה עצמאית, אין סיבה להניח שאף הכהן מוזהר עליה.

שאלה זו נידונה סביב סוגיית הגמרא בברכות (יט, ב) לגבי ארונותיו של ר"א בר' צדוק. כזכור, ר"א בר' צדוק הוא כהן, והגמרא מתקשה מדוע הותר לו לדלג על ארונות קבורה כדי לראות מלכים. הגמרא שם מוטרדת בפשטות רק מבקיעת טומאת המת, ולא מטומאת הקבר, ואם כך מוכח שכהנים אינם מוזהרים על טומאת קבר. אכן כך בדיוק הסיק הראב"ד (טומאת מת יב, ו):

> הארונות... במקום קברות היו ויש עליהם תורת גולל ודופק וקבר סתום אלא שאין הכהנים מוזהרים אלא על הטומאה שהנזיר מגלח עליה וקי"ל שאינו מגלח אלא על גופו של מת לא על קבר ולא על גולל ודופק.

הראב"ד מבאר כי על אף שראב"צ דילג על קבר, אין בכך בעיה משום שהכהנים לא הוזהרו על קברים, אלא על גופו של מת. למדנו ע"פ דרכנו כי לדעת הראב"ד טומאת קבר אינה טומאת גופו של מת, אלא טומאה עצמאית - אב טומאה של קבר, וכפי שכבר ראינו לעיל בשיטתו. לעומת זאת, התוספות כזכור דחקו שהקבר כאן הוא קבר פתוח, ואם כן מוכח שלדעתם כהן מוזהר על הקבר, ומסתבר שזאת משום שלדעתם טומאת הקבר היא טומאת "גופו של מת".[86]

כשיטת התוספות עולה גם מדברי הרמב"ם. בהלכות אבל (ג, ב) הרמב"ם כותב ש"אם נגע הכהן בקבר לוקה".[87] באופן פשוט יש להסיק מכאן כנגד טענתנו לעיל, ולהבין

84 לשון הרמב"ם בהלכות נזירות (ז, א) "עצמו של מת", אך נראה שיש להבין את דבריו אחרת, כפי שנבאר בהרחבה בהמשך.

85 תלייה זו הכרחית לצד אחד, וזאת עקב האמורפיות שבהגדרה 'גופו של מת'. ייתכן להבין שטומאת הקבר היא עצמית, אך נחשבת כ'גופו של מת'. הרא"ל בשיעוריו על טהרות (בשיעור יסודות טומאת מת עמ' 237) מבין ש'גופו של מת' קשור לטומאה שאינה נובעת מחומר המת אלא ממהותו, ואם כן בהחלט מסתבר שגם קבר נכלל בהגדרה זו (וראה דיונו שם עמ' 240 בדין הקבר וראה עוד דיונו של הרב דניאל וולף בנושא 'מנחה טהורה טומאת הקבר'.

86 מעניין להעיר שלגבי גולל התוספות דנים כאן בהרחבה בנקודה זו, ראה תוספות על אתר ד"ה מדלגין.

87 לגבי גילוח נזיר ראה להלן הערה 96.

שלדעת הרמב"ם טומאת הקבר היא טומאת המת. ובאמת, הגר"ח מבריסק (טומאת מת ז, ד) טוען טענה מעין זו:

> והיינו משום דאזהרת כהנים נאמרה רק על טומאות הפורשות מן המת עצמו, ומכל מקום הרי פסק דבנטמא בקבר לוקה, ובעל כרחך דהאב הטומאה של קבר הוא כמו שהוא עם המת ביחד.[88]

אמנם כפי שהוסבר לעיל תליה זו אינה הכרחית. ייתכן מאוד כי הקבר הוא אב טומאה עצמי, אשר נחשב כגופו של מת. כדי לבסס דבר זה בשיטת הרמב"ם, נפתח בקריאה מדוקדקת של מבנה ההלכות הפותחות את הלכות אבל. ולאחר מכן נבחן את תפיסתו של הרמב"ם את דין גופו של מת.

הרמב"ם פותח את פרק ג' בהלכות אבל בהגדרת המטמאים וטומאות המת:

> כל כהן שנטמא למת... הרי זה לוקה שנאמר לנפש לא יטמא בעמיו, ואחד הנוגע במת או המאהיל או הנושא, ואחד המת ואחד שאר הטומאות הפורשות מן המת שנאמר לנפש לא יטמא בעמיו, וכבר פירשנו בהלכות טומאת מת כל דברים המטמאין מן המת מן התורה או מדבריהם.

לאחר מכן מונה הרמב"ם כמה דינים ספציפיים של טומאה:

> וכן אם נגע הכהן בקבר לוקה, אבל נוגע הוא בבגדים שנגעו במת אף על פי שמיטמא בהן טומאת שבעה. וכן אם נכנס לאהל טמא שנכנסה לו הטומאה לוקה, אף על פי שעצמה של טומאה בבית אחר, וכבר ביארנו כל האהלים שתכנס להן הטומאה או שתצא מהן... הכל בהלכות טומאת מת, ושם ביארנו שאין עכו"ם מטמאין באהל ולפיכך קברותיהם טהורים.

הרמב"ם בחר למנות כמה דינים חריגים. המעיין ישים לב שדינים אלו מחולקים לשני סוגים, אבות טומאה חריגים, ודרכי מעבר טומאה. הבגדים שנגעו במת וכן הקבר נמנו בהקדמת הרמב"ם לסדר טהרות כאב טומאה. לעומת זאת הנכנס לאהל, ואי יכולת הגוי לטמא באהל, קשורה להגדרת מעבר הטומאה. אמנם קיימים אבות הנוצרים מאב אחר (כך לדוגמה דין האדם הנוגע במת, וכך בפשטות גם דין הבגדים), אך מכל מקום מקום

88 נראה להבין שלדעת הגר"ח לא מדובר על טומאת המת בגרסתה הקיצונית כפי שהצענו לדעת התוספות, אלא בטומאת 'הנכללים במת' (ראה בספר מנחה טהורה בפרק מעבירים ומגדירים (עמ' 26) שם ביאר את שלשת סוגי הטומאות, ועל בסיסו הכינוי כאן). ייתכן שכדבריו יש להבין גם את שיטת הר"ש משאנץ שנזכרה בכמה מקומות במאמר, אך הדברים זוקקים עוד תלמוד ובירור, ובאנו רק להעיר.

הקבר כאן ברשימה הוא מפאת היותו אב טומאה. הלכה א׳ עסקה ברשימת הטומאות הפורשות מן המת, והלכה ב׳ עוברת על אבות נוספים, שאינם חלקי המת עצמו.[89]

אכן הרמב״ם בהלכות טומאת מת מבאר את החלוקה בין טומאת המת שנזיר מגלח עליהן לאלו שאינן מחייבות גילוח על סמך קריטריון אחר מהראב״ד (טומאת מת ג, ג):

> יראה לי שכולן טומאתן **אינן דין תורה** שהרי אין הנזיר מגלח עליהן כמו שביארנו בנזירות ואין חייבין עליהן על ביאת המקדש, וכל טמא בטומאה של תורה חייב על ביאת המקדש, לפיכך אני אומר שכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה אינה דין תורה.

דין תורה פירושו - כתוב בתורה בפירוש,[90] וכל מה שלא נאמר בתורה, לא נאסר בנזיר ולא מחייב על ביאת מקדש.[91] [92] דבר זה נכון גם לאבות טומאת המת. המבחן אותו מציב להם הרמב״ם אינו האם הם ׳גופו של מת׳, אלא פשוט האם הם מפורשים בתורה.

מקורו של הרמב״ם בתוספתא בשבועות (א, ג): ״מה הפרט מפורש טמאות מפורשות מן התורה, יצא עדר גמלים ועדר רחלים ומכונת חיה ועוף ששכנו טמאות שאין מפורשות מן התורה״ כלומר רק טומאות הכתובות בתורה, (ולא אלו שנלמדו ממדרש חז״ל) נאסרו.[93]

דא עקא, הסבר זה כוחו יפה בהבנת הרמב״ם בהלכות טומאת מת. אמנם לשון ההלכה בנזירות ׳עצמו של מת׳, קשה להתפרש לאור הדברים הללו. לא זאת אף זאת, גם בפיהמ״ש בנזיר (ז, ג)[94] הרמב״ם מבאר את ההבדל בין טומאת מת סתם לטומאת נזיר על סמך מינוחים אלו, ובלא רמז לחלוקה בין דברי סופרים לדין תורה. וכך לשונו:

89 יש לבעל דין לשאול מדוע אם כן לא נמנו גם שאר האבות בהלכות אלו. נראה בפשטות שהרמב״ם מונה רק מה שמטמא טומאת שבעה. אדם הנוגע במת מטמא רק טומאת ערב, ולכן על אף שהוא אב הטומאה ברור שלא יאסר לכהן.

90 כפי שביאר הרמב״ם בשורש השני בסהמ״צ, ואין כאן המקום לדון בתוקפן של דרשות חז״ל לדעת הרמב״ם.

91 דוגמא נוספת לעיקרון זה ניתן למצוא גם בפרק יט הלכה ו.

92 הרב דרור פיקסלר (לעיל הערה 6) וכן פרופסור הנשקה (סיני קח, שניות לדברי סופרים) טוענים שהרמב״ם חוזר בו כאן ממה שכתב בהלכות נזירות, והותיר את הטעם שם על כנו שכן גם הוא אמת. אמנם הבנה זו נובעת מכך שלדעתם כוונת הרמב״ם בטומאת מת היא לטומאה דרבנן ממש, ואם כך היה נצרך לציין את החלוקה בין דאורייתא לדרבנן גם בהלכות נזירות, אך ע״פ דברינו אין כל קושי.

93 התוספתא עוסקת בביאת מקדש, והרמב״ם משווה זאת גם לכהן ונזיר.

94 וראה עוד לשון הרמב״ם בהקדמה לסדר טהרות.

> אף על פי שמתטמא בכל אלו וצריך הזאה שלישי ושביעי כמו שביאר ואמר ומזה בשלישי ובשביעי אינו חייב תגלחת ואינו סותר הימים הראשונים אלא בטומאות ידועות והן טומאות שהן מעצמו של מת שנ' וכי ימות מת עליו וכו' ולא נאמר וכי יטמא לנפש.

לאור שלל הקשיים הללו, נראה שיש לקבל שהרמב"ם חזר בו בין הלכות נזירות לבין הלכות טומאת מת.[95] אם כן עלינו לבחון כיצד סבר הרמב"ם לפני החזרה. האם לדעתו היו הכהן והנזיר אסורים בקבר? כאן ישנה מורכבות שכן כיוון שהרמב"ם חזר בו, אין לדעת מה מהנאמר בהלכות נוזירות תוקן כבר ע"פ מסקנת הרמב"ם, ולפיכך נראה שהחיבור שבו נח יותר לבחון נקודה זו הוא פירוש המשנה.[96] נראה שניתן לפשוט שאלה זו משיטת הרמב"ם בפיהמ"ש לגבי גולל ודופק. כפי שראינו בפרק יחסי גולל ודופק, מסתבר למדי להניח שבפיהמ"ש סבר הרמב"ם שאין הבדל בין גולל ודופק,[97] אם כן הרי שאם הנזיר אינו מגלח על גולל ודופק, משמעות הדברים שגם על הקבר אינו מגלח. כלומר דעת הרמב"ם בזמן שחיבר את פירוש המשנה צריכה להיות שהקבר אינו מחייב גילוח, ואינו נחשב עצמו של מת, וזאת בהתאם להבנתנו שלדעת הרמב"ם הקבר הוא אב טומאה עצמאי.

ט. קבר הגוי

נסיים בשאלת טומאת קברות הגוים. יש להעיר שטומאת מת גוי זכתה לכתיבה נרחבת בפני עצמה, ואנו מתמקדים כאן רק בקבר הגוי, ולא בשאר דיני טומאת מת שלו.[98]

95 כך כתבו גם הרב דרור פיקסלר (לעיל הערה 6) וכן פרופסור הנשקה (סיני קח, שניות לדברי סופרים) ולדעת הרב פיקסלר הרמב"ם הותיר את הטעם בהלכות נזירות על כנו שכן גם הוא אמת.

96 דברי הרמב"ם בהלכות נזירות עמומים גם כך. הרמב"ם (נזירות ז) לא מונה את הקבר בין אבות הטומאה שהנזיר מגלח עליהם גם את הקבר (זאת בעקבות המשנה המשמיטה את הקבר מרשימות אבות הטומאה, כפי שנתבאר במבוא). אמנם בפרק ו' עוסק הרמב"ם בנזיר הנוזר בבית הקברות, והיו (חידושי הגר"ח ז, ד והערת גליון החזו"א על אתר) שהוכיחו מכאן לגבי טומאת הקבר לשיטתו.

97 אמנם בפרק הנ"ל הצענו הסבר נוסף המבוסס על ההנחה שהרמב"ם לא חזר בו, אלא שבמשנה תורה חילק בין דין תורה לדברי סופרים ואילו בפיהמ"ש לא. כמובן ההנחה שחלוקה זו רלוונטית בנויה על דבריו בהלכות טומאת מת, וממילא אם נניח שאלו הם שיטה מאוחרת של הרמב"ם, קשה לקבל את ההסבר שם. אם כן שתי ההצעות שעולות כאן בפרשנות הרמב"ם, משליכות גם על שתי הפרשנויות שהוצעו בפרק גולל ודופק.

98 לדיון יחסית מקיף בסוגיה זו ראה מאמרו של הרב עזריה אריאל "טומאת מת בגוי" מעלין בקדש כט.

הגמרא (יבמות סא, א) אומרת שלדעת רשב"י קברי עכו"ם אינם מטמאים משום שאין העכו"ם קרוי אדם. דרשתו של רשב"י לכאורה מובילה להבנה שגויים כלל אינם מטמאים. הגמרא מקשה על כך, ובהמשך הסוגיה אומר רבינא שהדרשה נכונה רק לגבי טומאת אהל, אך הגוי כן מטמא במגע. דברי רבינא מוסבים כלפי המת עצמו, ויש לדון לגבי קברו: האם אף הוא מטמא במגע, או שמא אינו מטמא כלל.[99]

הרמב"ם עצמו התלבט בשאלה זו, ובתקופות שונות לאורך חייו אנו מוצאים אמירות שונות. בתשובה (שו"ת הרמב"ם קמ"ה)[100] משיב הרמב"ם כך:

> אמנם מה שהתיר ליגע בקברי גוים, זיל קרי בי רב אמרינן ליה, איזה חילוק יש בין המת והקבר, (והרי) התורה אמרה וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר, ובמלחמת מדין (כתוב) כל הורג נפש וכל נוגע בחלל, ואלו כתובים, שאינם סובלים פרוש אחר בשום פנים, (זולתי) כי אין חילוק בין המתים עצמן או קבריהם.

כלומר, הרמב"ם לא מצא לנכון להבדיל בין המת הגוי לקברו, ופסק ששניהם מטמאים במגע. לעומת זאת, בהלכותיו כתב הרמב"ם (טומאת מת ט, ד):[101]

> העכו"ם אין להם טומאת קברות הואיל ואינן מטמאין באהל הרי הנוגע בקברן טהור עד שיגע בעצמה של טומאה או ישאנה.

לפי דבריו בהלכות, נראה שלא רק שהרמב"ם לא קשר בין טומאת הקבר לטומאת הגוי, אלא הוא אף קשר בין טומאת קבר לטומאת אהל, שהיא טומאת התפשטות. לכאורה מכאן ניתן להבין כי לדעת הרמב"ם טומאת הקבר אינה אלא סגנון נוסף של טומאת אהל, ולכן היא תלויה בה.

אמנם, נראה שניתן להבין את דברי הרמב"ם באופן נוסף, לאור האמור לעיל. הרמב"ם

99 יש להעיר שלפנינו בדפוסים בדברי רשב"י מופיע "קברי עכו"ם אינן מטמאין באהל", אמנם בכמה מכת"י (מינכן 95 מינכן 141 ווטיקן 110 - 111) מופיע רק "אינן מטמאין", ולא מוזכר אהל.

100 קשה לעמוד על יחס הזמן בין כתיבת משנה תורה לאגרת, ראה בארוכה בדברי ר"י שילת (אגרות הרמב"ם עמודים קצו-רב), ולסיכום הדברים בדברי הרב פיקסלר (לעיל הערה 6), עמ' 92 הערה 16, שם הביא את תמצית הדיון בנושא. אמנם המעיין יראה שאין בנאמר שם כדי לתמוך את שיטתו של הרב פיקסלר שתפיסתו של הרמב"ם בתשובה עקבית לפיהמ"ש, וישנו שינוי עקרוני בהבנתו בכתיבת ההלכות. אדרבא, נראה בבירור שתשובות אלו מאוחרות במעט לכתיבת משנה תורה, (גם אם לא לפרסום הטופס הסופי), ואין כל סיבה להניח שישנו תיקון בין הנוסח הסופי של משנה תורה לבין כתיבתו הראשונית בהלכות הללו.

101 וכן באבל ג, ג.

תר אחר מת משמעותי כדי להגדיר קבר, ובחן מעמד זה בטומאת אהל.[102] לדידו רק מת משמעותי המספיק ליצור אהל, ראוי הוא ליצור קבר. ואם כן, הקשר בין האהל לקבר הוא סימן בלבד, ולא סיבה.[103] [104] נקודה זו כזכור עלתה גם בתפיסת הרמב"ם את הקבר כבניין בדווקא. מקומו של מת דורש מבנה, מרחב שיכול להיקרא מקום. בכך למעשה מבאר לנו הרמב"ם מדוע הקבר מטמא באופן עצמי, כשם שהמת מטמא, כך מקומו מטמא.

נעבור לעסוק בשיטת התוספות, שדורשת הסבר. ראשית, תוספות (לדוגמה תוספות יבמות סא, א ד"ה ממגע) מצביעים על סתירה באשר לטומאת הגוי באהל, כאשר כנגד מימרתו של רשב"י הם מזכירים משנה (אהלות יח, ט) ממנה לדעתם מוכח שישנה טומאת אהל בגוי. תוספות מפרשים שישנה מחלוקת בין רשב"ג (שיטתו תקרא בפינו שיטת חכמים) לבין רשב"י האם הגוי מטמא באהל.[105]

בנוסף, התוספות מסתפקים מה היחס בין דין טומאת קבר של גוי ל"קבר שלפני הדיבור", ובנקודה זו ישנה מורכבות פרשנית גם בתוך דברי התוספות שהגיעו לידנו. הגמרא בנזיר (נד, א; מצוטטת לעיל) מביאה את מימרת ריש לקיש "או בקבר - זה קבר שלפני הדיבור", כלומר לפני מעמד הר סיני ומתן דיני טומאה וטהרה. ריש לקיש מרבה מפסוק שגם קבר כזה מטמא. תוספות מתקשים בפרשנות לימוד זה, אמנם נראה שלא כל בעלי התוספות התקשו באותה נקודה. ניתן להקשות לשני הכיוונים. לשיטת חכמים, שאין הבדל בין גוי ליהודי, יש להקשות מדוע נדרש לימוד מיוחד לקבר שלפני הדיבור. לקבר שלאחריו, הרי אין הבדל בין גוי ליהודי הרי גם לפני הדיבור היה לישראל דין גויים (לכל הפחות), ומאחר שאין הבדל בין יהודי לגוי, גם קבר שלפני הדיבור אמור

102 גם לעניין גודל חתיכת המת המינימלי לטומאה אין זהות בין המטמא במגע למטמא באהל, לדוגמה, עצם כשעורה, ראה רמב"ם טומאת מת ב, ט.

103 הרב דניאל וולף (מנחה טהורה טומאת אהל) מאריך להסביר שלדעת הרמב"ם טומאת האהל היא טומאת מקום המת. על בסיס הבנה זו מסתבר למדי (וכך מוצע בדברי הרב וולף שם) שגם הקבר מטמא מהיותו מקומו של מת. אם כן טומאת האהל והקבר שתיהן סימן להגדרה ראשונית יותר: איזה מת תופס מרחב.

104 הרב דרור פיקסלר במאמרו (לעיל הערה 6) טען שטומאת הקבר מבוססת על כך שהקבר נטמא מהמת. ולפיכך נדרש שהגוי יטמא באהל כדי שיטמא בקבר. לטענתו הרמב"ם שינה את תפיסתו העקרונית בין פיהמ"ש להלכות, ומכאן גם השינוי ביחס לתשובה. אמנם כבר הערנו לעיל (הערה 100) על המורכבות בתארוך הדברים. בנוסף טענתו של הרב דרור פיקסלר לסתירה נוספת בין משנה תורה לפיהמ"ש הוסברה ע"י באופן אחר כך שאין להוכיח ממנה שינוי תפיסה עקרוני של הרמב"ם בין פיהמ"ש להלכות.

105 התוספות דנים ארוכות בפסיקת ההלכה בנושא זה, ואינה מעניינינו.

לטמא כקבר גוי. קושיה הפוכה ניתן להקשות לדעת רשב"י: אם קבר שלפני הדיבור מטמא, הרי שהגוי מטמא, ואם כך מדוע סבר רשב"י שהגוי אינו מטמא?

התוספות בנזיר (נד, א ד"ה או בקבר) מקשים: "וצ"ע לרבנן דר"ש דאמרי אף קברי עובדי כוכבי' מטמאין באהל דלא דרשינן אדם אתם אתם קרויין אדם וכו' אמאי איצטריך [או בקבר]" אמנם נראה שחכמי איוורא (שיטה לחכמי איוורא שם) מתקשים בקושיה ההפוכה: "דאע"ג דקברי גוים אין מטמאין, הני מילי...". התוספות מקשים (באופן מובלע) שלדעת ר"ש קברי גוים אין מטמאין, וקשה אם כן מדוע קבר שלפני הדיבור מטמא.

מתוך דיון זה מציעים בעלי התוספות כמה פרשנויות לקבר שלפני הדיבור. ראשית נציג את תיעודן של שלש הגישות בשיטה לחכמי איוורא על נזיר, ולאחר מכן נבחן את היחסים בין הגישות הללו, על בסיס דברי התוספות בנידה.

חכמי איוורא מציגים בקיצור את שלוש השיטות, כפי שנחלק אותן:

1. פי' שקודם מתן תורה. דאע"ג דקברי גוים אין מטמאין, הני מילי באהל, אבל במגע מטמאין, והכא בנוגע מיירי.
2. אי נמי יש לומר דאותן של קודם מתן תורה, מטמאין בין במגע בין באהל, אבל אותן שלאחר מתן תורה לא מטמו.
3. ויש מפרשים קבר ישראל שמת קודם שנאמרה פרשה זו. דסד"א אדם כי ימות באהל, מן הדיבור ואילך, כדדרשינן אדם כי תהיה בעור בשרו מן הדיבור ואילך.

התוספות הציעו שלשה הסברים למשמעות טומאת קבר שלפני הדיבור. הראשון הוא שמדובר על קבר גוים שלפני הדיבור. והדיון הוא לגבי טומאת מגע, תוספות בתירוץ זה מחדשים שגם קברי גוים (ולא רק גוים עצמם כפי שמפורש בדברי רבינא), מטמאים במגע ומשא אף לדעת ר"ש. התירוץ השני מסביר שגוים לפני מתן תורה נחשבים אדם, ומטמאים כיהודי, ורק לאחר מתן תורה בו נוצר עם נבחר אחד, איבדו הגוים את מדרגתם הקודמת. ולכן קבר שלפני הדיבור מתייחס לקבר גוים, ומטמא גם באהל. ההסבר השלישי הוא שהדיבור פירושו אמירת פרשיית טומאת מת (שניתנה באהל מועד ע"פ חז"ל) ולפני הדיבור מתייחס ליהודים שמתו לאחר מתן תורה, ולפני הקמת אהל מועד.

לפי התירוץ הראשון התוספות סוברים שקבר גוי מקביל לדין המת הגוי, וכפי שהגוי לדעת רבינא מטמא במגע ומשא אף אליבא דר"ש, כך גם קברו. אמנם ע"פ שני התירוצים האחרים אין הכרח עקרוני להניח כך.[106]

106 בתירוץ השני תוספות איוורא מנסחים שמטמא בין במגע בין באהל, אמנם ייתכן שזו עריכה שלהם, ואינו ממקור דברי בעל התוספות, ונעמוד על כך לקמן.

ע"פ הבנתנו לעיל שלדעת ריב"ם אין כלל טומאת מגע בקבר, ישנו הכרח להניח שלא כל תירוצי התוספות מקבלים את ההנחה לעיל ולדעתם הקבר אינו מטמא במגע (וממילא לא מקביל לגוי עצמו).

ננסה לבסס את ההבנה הזו, בניתוחם של דברי התוספות בנידה (ע, ב ד"ה ואין נציב). בגמרא שם נאמר שאשת לוט אינה מטמאת משום שהיא נציב מלח, ו'מת מטמא ואין נציב מלח מטמא'. תוספות מתייחסים לבעיה שמדובר בטומאת גויים, שלדעת ר"ש אינם מטמאים, ואם כן אף לו הייתה אשת לוט מת ממש לא הייתה אמורה לטמא. במהלך דבריהם עולה גם הדיון בקבר שלפני הדיבור:

1. ואין נציב מלח מטמא - משמע אבל אי לא הוה נציב מלח מטמא אפילו לרבי שמעון נמי איכא למימר דמטמא אפילו באהל וכן נמי ציון מערתא דרבי בנאה בפרק חזקת הבתים (ב"ב דף נח, א)
2. אתי נמי כר"ש דאחר מתן תורה דאיקרו ישראל אדם איכא לפלוגי אבל קודם מתן תורה אין חילוק
3. והרב רבי משה מפונטיז"א פירש דבנזיר פרק כהן גדול (דף נד, א) מרבי מאו בקבר קברי מתים שלפני הדבור אלמא קודם מתן תורה מטמא אף על גב דלא איקרו אדם
4. ואי אפשר לומר כך דהך סוגיא דכהן גדול לא אתיא אלא כרבי שמעון דממעט להו מאדם
5. ועוד או בקבר גבי מגע כתיב ואחר מתן תורה מטמאין קברי עובדי כוכבים במגע ולא אימעוט לרבי שמעון אלא מאהל והכי מסיק בפרק הבא על יבמתו (יבמות דף סא, א)
6. ונראה לפרש דלפני הדבור היינו קודם שנאמר פרשת אהל דהיינו קודם שהוקם המשכן כדאיתא בגיטין פ' הניזקין (דף ס, א) שמונה פרשיות נאמרו ביום הקמת המשכן וחשיב פרשת פרה ופרשת טמאין דס"ד כי ימות אהל מכאן ולהבא כתיב ולהכי איצטריך או בקבר וקאי ריבויא אכי ימות ולא אאדם וכי האי גוונא איכא בפ' בתרא דהוריות (דף י, א) כי יהיה פרט שלפני הדבור דגבי זיבה.

התוספות בתחילת דבריהם (קטעים 1, 2) קובעים שהסוגיה נכונה אף לשיטת ר"ש וזאת משום שלפני הדיבור גם הגוי מטמא. כך מסבירים תוספות מדוע אלמלא הייתה נציב מלח אשת לוט הייתה מטמאת. אגב כך הם גם מסבירים את המובא במסכת ב"ב לגבי ר' בנאה. הסבר זה בפשיטות הוא לשיטת התירוץ השני המובא בחכמי איוורא.

מכאן עוברים התוספות לדיון נרחב בדרשה לגבי קבר שלפני הדיבור (בסוגיה במסכת נזיר), שלא ישוב אל השאלה שבה פתחו את דבריהם.

בקטע 3 מציגים התוספות את שיטתו של ר"מ מפונטיזא (להלן רמ"פ)[107] - שלכאורה סובר בדיוק כהסברם של התוספות במקטע השני רמ"פ מפרש של"קבר שלפני הדיבור" אין השלכה על דרשת ר"ש לגבי "אדם" - שממעטת טומאת גוים רק לאחר הדיבור. אכן נראה שהתוספות הביאו את דברי רמ"פ כדי לחזק את טענתם. אמנם בהמשך מהלכו התוספות דוחה דברים אלו של רמ"פ (קטעים 4 ו 5), כך שלמעשה ראשו וסופו של התוספות לאו בני חד בקתא אינון.[108] [109]

לאחר דברי רמ"פ מובאות שתי קושיות, הראשונה שבהן (קטע 4) סתומה למדי ולא נתמקד בה כאן.[110]

לאחר מכן (קטע 5) מקשים התוספות על רמ"פ.[111] לדעתו של רמ"פ החידוש בקבר שלפני הדיבור הוא אליבא דר"ש המטהר באהל קבר גוי, ונתחדש שבכל זאת קבר שלפני הדיבור מטמא באהל. כנגד זה טוענים התוספות שהפסוק שבו נמצאות המילים "או בקבר" עוסק בטומאת מגע, ואם כן טומאת קבר שלפני הדיבור שהתרבתה היא דווקא טומאת מגע. אמנם, גם לר"ש לאחר הדיבור גויים מטמאים במגע (כהסבר רבינא), ואם כן אף לשיטתו אין חידוש בדרשה: כפי שלאחר הדיבור קבר גוי מטמא במגע כך גם לפני הדיבור.

קושיה זו מניחה שהקבר מטמא במגע, אמנם כבר ראינו לעיל שחלק מבעלי התוספות סברו שטומאת הקבר היא טומאת אהל של המת הנמצא בתוכו, ואין בקבר טומאת מגע

107 חכם מבעלי התוספות, בן תקופתו של רבנו תם, שאף התכתב איתו (ספר הישר סימן נא וראה עוד א. א. אורבך בעלי התוספות עמ' 129 - 132 הטוען שהיה תלמיד ישיר של ר"ת).

108 המהרש"א (ד"ה בא"ד להכי איצטריך) עמד על נקודה זו, אמנם דבריו קשים. לדעתו התוספות שבים להסברם הראשון שלפני מתן תורה אין חילוק וזאת משום ש'אדם' לא נאמר על הפסוק בו נזכר הקבר שלפני הדיבור. כך מבאר מהרש"א את מילות התוספות "ולהכי איצטריך או בקבר וקאי ריבויא אכי ימות ולא אאדם". אמנם לעניי"ד לא כך לשון התוספות מורה. תוספות לא כותבים שהאדם לא נאמר על הפסוק, אלא שהריבוי לא נדרש בגלל 'אדם' אלא בגלל 'כי ימות'. וזאת כדי להבדיל את הסברם מההבנה שהחידוש בקבר שלפני הדיבור היא מחמת המיעוט אדם, וכך פירש בערוך לנר.

109 לקמן נראה כיצד מתרץ התוספות למסקנתו את הקושי העולה בתחילת התוספות.

110 ראה מהרש"א, רעק"א ויד דוד כאן בנסיונות לביאור.

111 ניתן היה להבין גם שהתוספות מקשים על התירוץ שבקטע 2, אך לדעתנו מהלך התוספות כאן אינו משויך לתירוץ המקורי כפי שראינו כבר בשל הסתירה בין תחילת התוספות וסופו.

כלל. אם כן, נראה שרמ"פ סובר כאותם בעלי תוספות, וממילא קושיית התוספות לא קשה לשיטתו.

המעיין יראה שהנחות היסוד העומדות בבסיס קושיית התוספות על רמ"פ (בקטע 5) זהות לתירוץ הראשון המובא בחכמי איוורא לעיל, ואילו דברי רמ"פ הם התירוץ השני שם. אם כך, מסתבר להניח שאלו שיטות חלוקות.

כך מוכח גם מלשון חכמי איוורא הכותבים במפורש שהקבר יטמא אף באהל לשיטת רמ"פ.[112] אמנם טענה זו לכאורה נסתרת מלשון חכמי איוורא בתירוץ השני "דאותן של קודם מתן תורה מטמאין **בין במגע** ובין באהל", ואילו לפי דברינו אין הקבר לדעת רמ"פ מטמא במגע כלל. כדי לבאר נקודה זו נראה שיש להסביר שהלשון "בין במגע בין באהל" היא תוספת מאוחרת על עיקר התירוץ, שנועדה להשלים את התקבולת בינה לבין התירוץ הראשון. ע"פ רמ"פ: "דאותן של קודם מתן תורה, מטמאין, אבל אותן שלאחר מתן תורה לא מטמו" וזהו לוז התירוץ, התוספות איורא, כיוון שהציע את השיטה שמטמאים במגע, נדרש להוסיף כהסבר שלפי רמ"פ הטומאה שלמה וכוללת גם אהל, ולפיכך הוא מבאר "קודם מתן תורה מטמאין בין במגע (כדברי התירוץ הראשון) בין באהל (נקודת החידוש)", אך תוספת זו אינה מעיקר הדברים, ונובעת שוב מהסברם של בעלי התוספות מאוחרים אל דברי קודמיהם.

במקבילה בנזיר, וכן בתוספות הרא"ש מוצע תירוץ אחר, המאמץ את הנחות היסוד של התוספות כאן, שקבר מטמא במגע, גם בשיטת רמ"פ. ולכן טוען שלדבריו הסוגיה היא דלא כרבינא ולפי הסוגיה שלדעת ר"ש גוי לאחר הדיבור לא מטמא כלל, ע"פ דברינו בפרקים הקודמים, ניתן לזהות כאן שוב את התהליך שבו תוספות מאוחר הלומד שהקבר מטמא גם במגע, מעצב מחדש את דבריהם של בעלי התוספות הקודמים לו ע"פ שיטתו.[113]

מכאן עוברים התוספות למסקנתם באשר לסוגיה בנזיר, כאמור לעיל, בלא ניסיון לבאר את סוגייתנו. התוספות מבארים כהסבר השלישי המובא בתוספות איוורא לעיל שלפני הדיבור פירושו קודם אמירת פרשיית פרה - שנאמרה ע"פ המדרש ביום הקמת המשכן, אך לאחר מתן תורה. אם כן הפסוק עוסק רק בקבר ישראל, ולא בקבר עכו"ם כלל. על שיטה זו לכאורה קשה קושיית התוספות מתחילת דיבורו, כיצד ר' בנאה היה

112 לקמן בהסבר הקטע האחרון בתוספות נציג עוד ראיה לכך שלא כל בעלי התוספות סברו את הנחות התוספות בקטע זה, כך שהסברנו לרמ"פ יתחזק.

113 כמובן שיש מקום גדול לטעון שדברי התוספות נובעים מידיעה שגם רמ"פ סובר כשיטתם, ואם כן שיטתו אכן דחוקה.

מציין על הקברים? הרי המתים אותם מציין ר׳ בנאה אינם מאחרי מתן תורה. באמת אנחנו מוצאים במקבילה בנזיר, את תירוצו של ריב״א,[114] המבאר כי הקברים שציין ר׳ בנאה שייכים לאנשים שוודאי נחשבים ׳אדם׳, כמו אדם הראשון ואברהם אבינו. כלומר למעשה סופו של התוספות מניח ביאור אחר לדיון בו פתחו התוספות את דבריהם, ומכאן ראיה נוספת לכך שהתוספות כאן משלב בתוכו שיטות שונות.[115]

אמנם בתוספות ביבמות (סא, א) מצויין שאף תירוץ זה אינו עומד לשיטת הסובר שהקבר מטמא רק במגע גם לפני הדיבור[116] שהרי אין מציינין אלא על טומאת אהל. נראה אם כן שאנו לומדים גם מכאן, שאין דעת כל בעלי התוספות מסכמת לרעיון המוצג בתוספות נידה כהנחת יסוד מוסכמת אשר ממנה ניתן להקשות. לפי דרך ניתוח זו למדנו שגם בסוגיה זו נכרת מחלוקתם של בעלי התוספות האם הקבר מטמא משום מגע (וממילא כטומאה עצמית) או רק מכח אהלו של מת.[117]

י. סיכום

פתחנו את המאמר בהצגת הבדלי גישות בין העולה מפשט הכתובים לבין פרשנותם בספרות התנאית, לגבי עקרונותיה של טומאת הקבר. האם מדובר באב טומאה נוסף, המטמא **כשם** שהמת מטמא או שמא מדובר בצורת התפשטות טומאה מחמת המת. בגוף המאמר טענו שניתן לראות מחלוקת עקבית בין הרמב״ם, לבין שיטת חלק מבעלי התוספות בנקודה זו.

לשיטת הרמב״ם ע״פ דברינו הקבר מטמא מפאת היותו מקום המת כאב טומאה עצמאי. לעומת זאת תפיסתם של בעלי התוספות אותם הזכרנו היא שכל שנתחדש בטומאת קבר היא שהוא אינו חוצץ בפני הטומאה וממילא המת מטמא בצורה הרגילה של טומאת אהל. הראנו לדבר זה כמה נפ״מ, ונזכיר כאן שתיים בולטות.

114 אשר הוא גם בעל קטע התוספות כאן כפי שנאמר במקבילה בנזיר. יש מקום להסתפק האם מדובר על ר״י בר אברהם מדור ר״ת, או שמא על ריצב״א - אחיו של ר״ש משאנץ וזאת בעקבות דברי הרא״ש בנזיר המזהה את ההסבר הזה בשם ריצב״א, אך לענייננו אין הבדל משמעותי.

115 הפער בין הרישא לסיפא של התוספות צויין כבר בתחילת הדיון, ליד הערה 106, ושם הפננו גם לנסיונו של מהרש״א ליישב את חלקי התוספות יחד.

116 שיטתו של הקטע החמישי בתוספות בנידה

117 נקודה זו תתחדד יותר על סמך הערת התוספות מנציב המלח. התוספות תירצו על בסיס דברי רמ״פ שנציב המלח אמור לטמא אף באהל. אמנם נציב מלח זה אינו קבר, אם כן כיצד קבר שלפני הדיבור מלמד אותנו את טומאת נציב המלח. כמובן שאם טומאת הקבר נובעת מטומאת המת, הדברים פשוטים. כדי שקבר יטמא נדרש להניח שהמת מטמא אף באהל.

הנפ"מ הברורה ביותר היא טומאת מגע הקבר, כאשר לפי הרמב"ם ברור שהמת מטמא במגע ככל אב טומאה אחר, ואילו בתוך התוספות ניתן לראות שלא כך - שהרי הנגיעה בקבר אינה מטמאת בטומאת המת. מקום נוסף בו המחלוקת מובהקת ומחדדת את שיטת הרמב"ם היא דין הארונות. לשיטת התוספות אין הבדל מהותי בין כלי למבנה, והשאלה היחידה היא האם מדובר בדבר הכולא את הטומאה. לעומת זאת הרמב"ם מחפש ליצור מקום למת, ולפיכך הוא זקוק לבניין.

במהלך דברינו ראינו גם שיטה מאוחרת יותר בבעלי התוספות, המציגה עמדה נוספת, אקלקטית יותר. שיטתם לא נתבררה היטב בדברינו, אך נראה שבעצם האבחנה בין השיטות השונות בתוספות פתחנו פתח גם להבנת דבריהם.

דברים אלו מהווים פתח לצורת החשיבה על טומאת המת ועולם הטומאה בכלל. אפשר להבין את עולם הטומאה כעולם הגדרתי - על הדיין לברר כיצד להגדיר את העומד מולו, טמא או טהור. בדרך זו נתייחס למקום המת, או משמשי המת, כטומאות חדשות בפני עצמן, שנוצרו בהתאם לשינוי בהגדרה שלהן. לעומת זאת, אפשר להתייחס לעולם הטומאה כעולם כמעט פיזיקלי - הטומאה מתפשטת בין מקומות וחללים או נדבקת לכלים. דרך משקפיים כאלו, ניטה להתייחס לטומאה כיוצאת ממקור אחד ומתרחבת למקומות נוספים, בהתאם לחוקים המאפיינים אותה. חקירה זו משליכה על הבנת משמעותה של הטומאה, בין דין מוסרי-חוקי, לבין דין מטאפיזי-מציאותי. דיון זה רחב בהרבה מגבולות דיוננו הנוכחי, אך אנו מקווים שבמאמר זה ישנה תרומה קלה לבירור הנושא בכלל, ולא עליך המלאכה לגמור אך אי אתה בן חורין להיבטל ממנה.